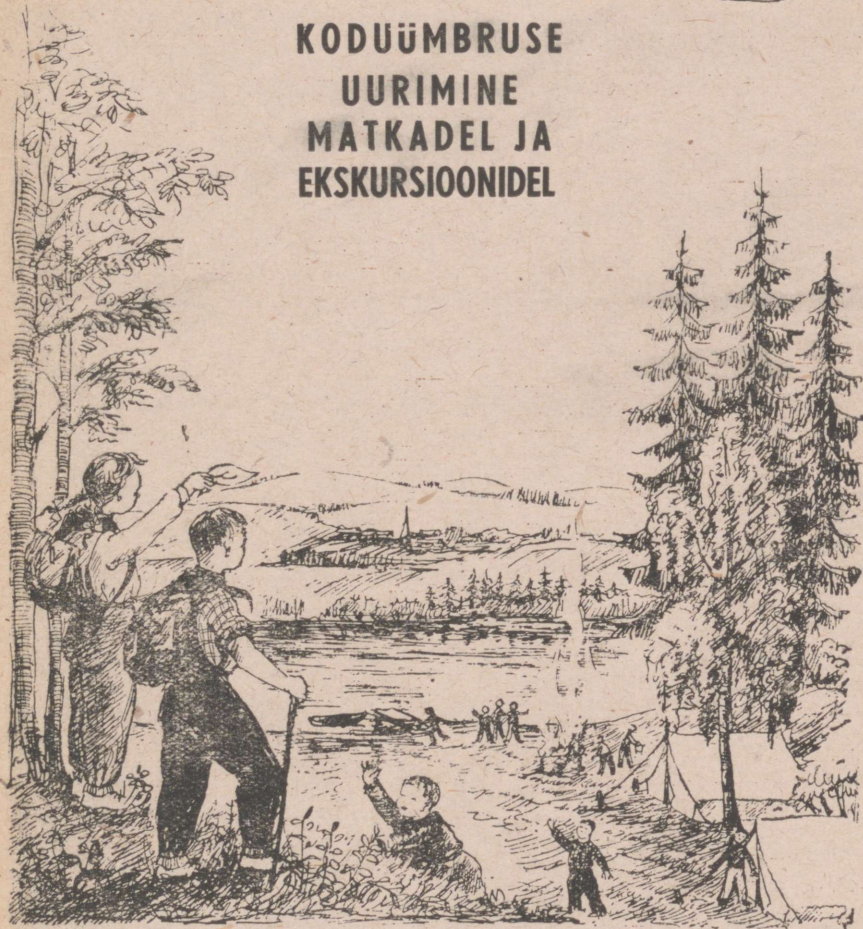

ÕPI TUNDMA OMA KODUMAAD!

KODUÜMBRUSE UURIMINE MATKADEL JA EKSKURSIONIDEL

Eesti NSV Haridusministeeriumi
Vabariivlik Laste Turismi-Ekskursiooni Jaam

ÕPI TUNDMA OMA KODUMAAD!

Luugupidud kolleegide -
E. Krall'ile

Tartus
17. apr. 57.

Milenty

KODUÜMBRUSE UURIMINE
MATKADEL JA EKSKURSIONIDEL

VABARIIKLIK LASTE TURISMI-EKSKURSIONI JAAM

SISSEJUHATUS.

Koduümbruse uurimine on meie koolides paari viimase aasta jooksul hoogustunud. Õpilased tutvuvad meie kodumaa ajaloo, esivanemate elu-oluga (Mäetaguse 7-kl. kool, Juuru 7-kl. kool, Märjamaa Keskkool); koguvad rahvalaule, kohamuistendeid, vanu tööriistu, tarbeesemeid (Valga I Keskkool, Mõniste 7-kl. kool); tutvuvad kodurajoonist võrsunud või seal elanud kirjanike elu ja loominguga (V.-Maarja Keskkool). Samuti uurivad õpilased rajooni geograafiat, taimestikku ja loomastikku. Siin võiks näitena tuua Tammistu 7-kl. kooli (meteoroloogilised vaatlused), Pihla 7-kl. kooli (fenoloogilised vaatlused), Kosejõe Koolkodu (ornitoloogilised vaatlused). Enamikus koolides aga ei oma koduümbruse uurimine veel seda tähtsust, mis sel peaks olema õpilaste klassivälises töös. Sageli esineb selles küsimuses veel väga palju juhuslikkust ja töö koordineerimatust üksikute aineõpetajate vahel.

Et abistada õpetajaid kodu-uurimise töö organiseerimisel, koostas Vabariiklik Laste Turismi-Ekskursiooni Jaam käesoleva brošüüri artiklite kogumikuna «Koduümbruse uurimine ekskursioonidel ja matkadel». Sellesse brošüüri on koondatud tähtsamad kodu-uurimise teemad, mida vastavate alade eriteadlased peavad vajalikuks käsitleda klassivälise töö korras. Peab mainima, et rida küsimusi käsitletakse järgnevas väljaannetes, näiteks arheoloogia, arhitektuuri, kunstiajaloo ja teisi küsimusi. Ootame pedagoogidelt vastavaid soove ja ettepanekuid.

Koduümbruse uurimist on koolis võimalik mitmeti organiseerida. Nii võivad õpilased, kes on huvitatud sellest tööst, koonduda kodu-uurimise ringi. Teiseks ei tohiks puududa koduümbruse uurimine ka ainealaste ringide töös (geograafia-, bioloogia-, ajaloo- ja kirjandusring). Sellele tööle saavad jõukohaselt kaasa aidata ka pioneerid ja kommunistlikud noored. Töö kodu-uurimise osas peab kujunema väga mitmepalgeliseks. Materjali kogumiseks tuleb organiseerida ekskursioone ja matku, kus õpilased puutuvad kokku vastavate küsimustega.

Matkade planeerimisel tuleb aga arvestada, et need ei kujuneks teaduslikeks ekspeditsioonideks, vaid mitmekesistaksid ka õpilaste puhkeaja veetmist.

Ekskursioonidel ja matkadel kogutud materjal, pärast läbitöötamist, kasutatakse kooli koduloonurga või -muuseumi väljapanekuteks.

Vabariikliku Laste Turismi-Ekskursiooni Jaama kollektiiv loodab, et õpetajad rakendavad käesolevat materjali praktikasse. Oma töökogemustest palume aga kirjutada Jaamale nendega tutvumise ja levitamise eesmärgil.

Vabariikliku Laste Turismi-Ekskursiooni Jaama kollektiiv avaldab tänu kõigile, kes oma kaastööga kaasa aitasid käesoleva brošüüri ilmumisele.

Eesti NSV Haridusministeeriumi
Vabariiklik Laste Turismi-
Ekskursiooni Jaam

GEOGRAAFIA-ALASED KODU-UURIMISE TÖÖD.

*H. Tulp, R. Rägastik ja B. Veimer,
Ed. Vilde nim. Tallinna Pedagoogilise Instituudi õppejõud*

Geograafia sisu on väga laialdane. Füüsilise geograafia uurimise objektiks on geograafiline pindmik; kui lisada sellele veel majandusgeograafia uurimisobjekt — tootmine ja selle paiknemine, siis on selge, et geograafia-alased kodu-uurimuslikud ülesanded on ulatuslikud. Põhiliselt võib neid liigitada järgmiselt: 1) plaanistamine ja pildistamine, 2) meteoroloogilised vaatlused, 3) fenoloogilised vaatlused, 4) pinnavormide tundmaõppimine, 5) veevormide tundmaõppimine, 6) aluspõhja ja mullastiku tundmaõppimine, 7) tutvumine taimkatte ja loomastikuga, 8) tehismormide — asulastiku ja teestiku tundmaõppimine, 9) tutvumine rahva majandusliku tegevusega.

Allpool on käsitletud lähemalt geograafia-alaseid kodu-uurimuslikke ülesandeid.

PLAANISTAMINE JA PILDISTAMINE.

1. **Teekondade plaanistamine.** (Teekond kolhoosi, sovhoosi, täitevkomiteesse, kooli, raudteejaama, jõeni, järveni, rabani, metsani, ümbruskonna kaunima kohani jm.).

2. **Tuntuimate või tähtsamate maa-alade silmamõõduline plaanistamine.** (Kolhoosi- ja sovhoosikeskuse plaan, kooliümbruse plaan, järve- ja jõeümbruse plaan jm.)

Plaanistamistöödele eelnevad orienteerumisharjutused (orienteerumine Päikese, Põhjanaela, Kuu, kohalike tunnuste järgi, taskukella ja kompassi abil). Vaata S. Golitsõni «Tahan saada topograafiks».

3. **Plaanistamistööde täienduseks vastavad ülesvõtted.** Olgu siinjuures mainitud, et fotomaterjal on vajalik illustratiivne lisa mitmesuguste teiste kodu-uurimuslike tööde juures.

II METEOROLOOGILISED VAATLUSED.

Need on olulised mikrokliimaatiliste iseärasuste selgitamiseks.

Märkida õhutemperatuur, õhurõhk, tuule suund ja tugevus, pilvituse määr, õhuniiskus, pilvede liigid, sademete liigid, sademete hulk. Vaatlusteks vajalikud riistad peaksid olema turismibaasil, koolil, pioneerimajal (asutusel, kes organiseerib õpilastega koduümbruse uurimist).

Lisaks statsionaarsele vaatluspunktile baasis teostada marsruutvaatlusi kas silma järgi või kaasaskantavate riistade abil.

Vaatlusajad on kell 8, 14 ja 20 (Moskva aja järgi).

Iga kuu lõpul teha vaatlusandmeist koondkokkuvõte ja analüüs.

III FENOLOOGILISED VAATLUSED.

Fenoloogiliste vaatluste all mõeldakse süstemaatiliste tähelepanekute tegemist hooajalistest muutustest looduses.

Kanda vaatlusvihikusse andmed jääkate tekkimisest lompidel, järvedel, jõgedel, merel, maa külmumisest, külmumise sügavusest, lumikatte paksusest, lume sulamisest, lompide, järvede, jõgede mere vabanemisest jääst jm. Eriti olulised on botaanilised ja zooloogilised vaatlused (rändlindude tulek ja minek, kärbeste, liblikate ja teiste putukate ilmumine ja kadumine, loomade talveunele siirdumine, puude ja põõsaste pungade puhkemine, lehistumine, õitsemine, viljade valmimine, lehtede langemine, kultuurtaimede ja mitmesuguste rohttaimede arenemine jne).

Nimetatud vaatlusi siduda meteoroloogiliste vaatlustega, teha vastavad järeldused, koondkokkuvõtted.

IV PINNAVORMIDE TUNDMAÕPPIMINE.

Leiab käsitlemist käesoleva brošüüri eri artiklis.

V VEEVORMIDE TUNDMAÕPPIMINE.

Ka veevormid on tähtsad maastikulised tegurid, samuti olulised inimese elus ja tegevuses. Uurimisobjektiks on siin siseveed ja meri.

Sisevetest vaatleme järvi ja jõgesid.

Ülesandeid seoses järve kirjeldamisega:

1. Järve suurusliigi määramine (lomp — keskmine läbimõõt alla 10 m; järvik — keskmine läbimõõt üle 200 m.).

2. Järve nõo (s.t. sulglohu) kuju määramine. Kui võimalik, selgitada ka selle tekke küsimus.

3. Selgitada järve seos vooluvetega (kas umbjärv, lähtejärv, suubumisjärv või läbimisjärv).

4. Iseloomustada järve põhja, kaldaid, rannikuala, setteid.

5. Teostada sügavuse mõõtmisi.

6. Jälgida veeseisu muutusi, suurematel järvedel ka lainetust seoses tuule tugevusega ja lainete toimet rannikualal.

7. Iseloomustada vee füüsikalisi omadusi (temperatuur, värvus, läbipaistvus).

8. Jälgida jääkatte tekkimist (määrata selle paksus) ja jääminekut (seoses meteoroloogiliste vaatlustega).

9. Iseloomustada järve taimestikku ja loomastikku.

10. Jälgida järve kasutamist inimese poolt.

Ülesandeid seoses jõe kirjeldamisega:

1. Määrata jõgikond, jõe lähte- ja suudmeala.

2. Määrata jõe laius, sellest lähtudes jõe suurusliik (keskmine laius alla 5 m — oja).

3. Määrata jõeoru (s.t. avalohu) liik, oru laius, jõe kulgemine orus (looked, silmused), kirjeldada jõe ja oru kaldaid.

4. Selgitada jõe toitumise küsimus, iseloomustada veepinna kõikumist, kõikumise ulatust (millal on kõrgseis, millal madal-seis).

5. Jälgida jääkatte tekkimist, paksust, kestvust, jääminekut (seoses meteoroloogiliste vaatlustega).

6. Teostada sügavuse mõõtmisi, joonestada ristprofiile.

7. Määrata voolu kiirus rist- ja pikiprofiili erinevates osades, arvutada voolu hulk erinevatel aastaaegadel.

8. Iseloomustada jõevee füüsikalisi omadusi.

9. Kirjeldada jõepõhja omadusi.

10. Kirjeldada jõe taimestikku ja loomastikku.

11. Kirjeldada jõe kasutamist.

Seoses merega iseloomustada rannikut, mere põhja, sügavust, loe- ja paguvee ulatust, lainetust, lainete toimet rannikualal, jää- tumise olusid, vee füüsikalisi omadusi, elu meres ja rannikualal. Kui on tegemist lahega, määrata selle tüüp järgmiste tunnuste alusel:

a) umblaht — lahe suu on lahe siseosast kitsam.

b) tõmplaht — lahe sügavus (s.t. lahe pära kaugus lahe suudmest võib kõige rohkem olla viies osa lahe laiusest).

c) üm arlaht — lahe sügavus on enam kui viiendik, kuid vähem kui pool lahe laiusest.

d) orglaht — lahe sügavus on suurem kui pool lahe laiu- sest.

VI ALUSPÕHJA JA MULLASTIKU TUNDMAÕPPIMINE.

Need tööd on rohkem spetsiifilise iseloomuga ja turisti seisukohalt väiksema tähtsusega, kuna aluspõhi ja mullastik ei tule otsekohe maastiku tegurina esile, vaid mõjutavad seda ainult kaudselt.

Seepärast anname siinjuures tööks ka ainult mõned näidised ja juhised.

Aluspõhja ga tutvumine on võimalik ainult kas looduslikel või inimese poolt rajatud paljandeil. Parimaiks looduslikeks paljandeiks on rannajärsakud ja jõgede järsakkaldad. Siin on võimalik määrata kihtide asetust, paksust, kivimite liike (kirjanduse kaasabil lademeid), selgitada nende kasutamisvõimalusi; koguda kivistisi, selgitada nende lademeline kuuluvus. Määrata kindlaks pinnakatte iseloom ja paksus.

Mullastiku vaatlused nõuavad profiili tegemist — 1—1,5 m sügavune auk, mille üks sein, nn. profiilsein on hästi sile. Eriuurimistöödel kasutatakse peamiselt mullapuuri. Profiileerimisel määrata mulla värvus, mulla liik (liiv-, saviliiv-, liiv-savi-, savimuld), mulla struktuur (üksikteraline, lösjas, sõmeraline, pankjas), mulla niiskus, tihedus ja poorsus, juurestiku intensiivsus, 10%-lise soolhappega kihisemine (näitab karbonaatsust), joonestada profiil üksikute horisontidega, määrata mulla tüüp (leetmuld, soostunud leetmuld, kamar-karbonaatne muld, soostunud kamarmuld, soomuld, lammimuld).

(Vaata lähemalt mullastiku kohta raamatust R. Kask ja A. Piho «Mullastikukaardi koostamine».)

VII TUTVUMINE TAIMKATTE JA LOOMASTIKUGA.

Leiab käsitlemist antud brošüüri eri artiklites.

VIII TUTVUMINE TEHISVORMIDEGA.

Tehisvormideks nimetatakse inimese majanduslikul tegevusel loodud pinna- ja sisevetevorme, nagu tuhamäed, paemurrud, liivaugud, kraavid, kanalid, tiigid, paisjärved jne., samuti asulastikku ja teestikku.

1. Asula, s. o. inimeste eluase, võib esineda kas üksikõue, küla, alevi või linnana. Õue all mõistame elamut ja kõrvalhooneid koos neid mahutava maa-alaga.

Peatume lähemalt külade juures. (Vaat. joonis nr. 1)

Hajakülas asetsevad õued hajali, kuid siiski üksteisele nii lähedal, et moodustavad asula.

Hagukülas paiknevad õued eemal suurest teest, igasse neist viib kitsam õuetee.

Ahelkülas asuvad õued hõredas reas piki suurt teed.

Tänavkülas on õued tihedalt kahelpool teed üksteise kõrval ja vastas.

Ridakülas kulgevad õued tiheda reana ühelt pool teed.

Sumbkülas asetsevad õued tiheda, korrapärase kobarana teeristi vahemikul.

Külaelamu võib olla kas talutare (eluruumid on rehetoa, rehealuse, lauda või talliga ühe katuse all) või lahus kõrvalhoonetest. Tuleb pöörata tähelepanu hoonete, seinte ja katuse ehitusmaterjalile: Põhja-Eestis on paiguti seinte ehitusmaterjaliks paas, Lääne-Eesti saartel, Lääne-Eesti rannikul on katusematerjaliks sageli roog.

Hoonetel esinevad uljessed, s. o. väljaulatuvad sopid (näit. verandad) või taanad, s. o. sisseulatuvad sopid.

Katused liigitatakse viilkatuseks (kaks harjalt vastaspooltele laskuvat pinda), kelpkatuseks (katusematerjaliga on kaetud ka maja otsad katuse ulatuses), poolkelpkatuseks (otstel on katusematerjaliga kaetud vaid katuse alumine osa), viilmurdkatuseks (kumbki katuse pool koosneb kahest erineva nurga all laskuvast pinnast) ja kelpmurdkatuseks (nii kumbki katusepool kui ka hoone otsa katva katuse osa koosneb kahest erineva nurga all laskuvast pinnast). (Vaata joonis nr. 1)

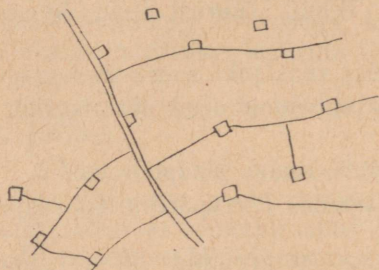
Katustel esinevad pealisehitistena uugid — kui need ei ulatu räästani, ja ülikud — kui need ulatuvad räästani.

Õuedest on tavalised eesõu (hooned on õue taga), tagaõu (kui hooned asuvad õue ees), siseõu (kui hooned ümbritsevad õue täielikult).

Taradest esinevad roigastara, latt-tara, plank-tara, traattara, okastraattara, kivitara ja põsastara.

2. Teede juures tuleb märkida nende liik (laiarööpmeline ja kitsarööpmeline raudtee, maantee, roobastee jne.), märkida nende laius ja sillutis. Milliseid punkte nad ühendavad? Kas on uuritavas alas jaamu, bussipeatusi (millistel liinidel)? Milline tähtsus on neil teedel uuritava ala majanduslikus ja kultuurilises elus? Kas esineb neil teedel sildu? Missugusel jõel või ojal sillad asuvad? Kirjeldada neid sildu (pikkus, laius, ehitusmaterjal, millal ehitatud jne.).

VÜLADI TÕUBID

HAAJAKÜLA

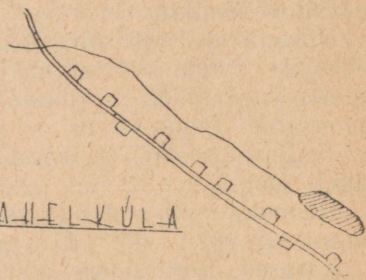

HAGUKÜLA

IÄNAVKÜLA

AHELKÜLA

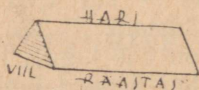

RIDAKÜLA

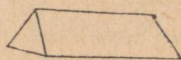

SUMBKÜLA

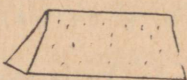
KATUSED

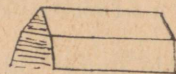
VILKATUS

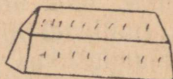
KELPKATUS

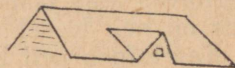
POOLKELPKATUS

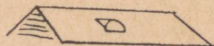
VIILMURDKATUS

MURDKELPKATUS

ÜLIK

UUK

IX RAHVA MAJANDUSLIK TEGEVUS.

Tutvumine kolhoosi, sovhoosi või masina-traktorijaamaga.

1. Määrata antud kolhoosi, sovhoosi või masina-traktorijaama geograafiline asend lähema linna või rajooni keskusest, raudteest ja teistest ühendusteedest.

2. Tutvustada antud vaatlusobjekti looduslikke tingimusi ja selgitada põllumajanduslik tsoon. Näidata antud vaatlusobjekti — kolhoosi või sovhoosi põllumajanduslik spetsialiseerimine.

3. Tutvumine kolhoosi või sovhoosi kõlvikute paiknemisega.

4. Kolhoosi või sovhoosi tootmisvahendite ja tööriistadega tutvumine.

5. Kolhoosi või sovhoosi majapidamise vaatlusel tutvuda piima-, linnu- ja seafarmiga. Kuidas toimub loomadele sööda etteandmine jne. Anda ülevaade kolhoosi majapidamistööde mehhaniseerimisest. Sügisesel perioodil tutvuda kolhoosi kuivatiga.

6. Kolhoosi kultuurieluga tutvumine. Kultuurimaja külastamine.

7. Kolhoosi või sovhoosi edasise arengu perspektiivplaanidega tutvumine.

Tutvumine asulaga.

1. Näidata antud asula tekkimise põhjused.

2. Iseloomustada asula asendit, looduslikke tingimusi ja tagamaad.*

3. Anda ülevaade asula kasvust hoonestuse ja kui võimalik, ka elanike arvu kohta.

4. Anda ülevaade elanike peamistest tegevusaladest.

Kirjandust:

1. S. Golitsõn. Tahan saada topograafiks. Eesti Riiklik Kirjastus. Tallinn, 1956.

2. V. Tarmisto, M. Rostovtsev. Eesti NSV majandusgeograafiline ülevaade. Eesti Riiklik Kirjastus. Tallinn, 1956.

3. Программы внешкольных учреждений и школ. Тема ика и методика занятий географическо-краеведческих кружков в средней школе. Учпедгиз, 1956.

4. A. Bianki. Noorte naturalistide meteoroloogijaam. Eesti Riiklik Kirjastus, 1955.

* Tagamaa all mõeldakse seda osa asulat ümbritsevast maa-alast, millel on asulaga majanduslikud ja kultuurilised sidemed.

Reljeefi tundmaõppimine.

K. KILDEMA

Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse Teadusliku Uurimise Instituudi teaduslik töötaja

Teadust, mis tegeleb reljeefi ehk pinnamoe uurimisega nime-tatakse geomorfoloogiaks. Kuna reljeef on meid ümbritsevas loo-duses üheks tähtsamaks teguriks, siis pakub ta uurimine suurt huvi nii pinnavormide väliskuju kui ka arengu seisukohalt. Huvi-tav on jälgida ka reljeefi mõju teistele maastiku elementidele (taimkattete, veestikule jne.).

Reljeefi tundmaõppimine jaotub: 1) väliskuju ehk morfoloogia ning 2) tekke arengu (geneesi) tundmaõppimiseks.

Reljeefi tundmaõppimine võib toimuda mitmesuguse põhjalik-kusega. Lihtsamal juhul võib piirduda pinnavormide ja nende koosluste morfoloogiliste nimetuste määramisega. Raskuselt järg-nevaks astmeks on morfoloogilistele nimetustele geneetiliste nime-tuste lisamine. Veelgi täpsema ülevaate saame reljeefi morfoloo-gilise või morfogeneetilise kirjelduse koostamisel ning eriteemadel töötades, millel peatume eraldi.

Pinnavormide ja nende koosluste nimetuste määramiseks on toodud nende liigitus.

Suurt abi pakuvad kodukoha reljeefi tundmaõppimisel mitme-sugused kaardid, eriti topograafiline kaart. Skitside jt. plaaniliste jooniste koostamisel võib abiks võtta majandi (kolhoosi, sovhoosi) maakasutuse kaardi. Mitmesugused joonised, skitsid, fotod jne. on reljeefi kirjelduse täiendmaterjalina suure väärtusega.

Reljeefi tundmaõppimisel on olulised järgmised vaatlused:

1. Maapinna kallakute ja kõrguste määramine (lipploe, ekli-meetri või mäekompassi abil). (Vt. S. Golitsõni «Tahan saada topograafiks», lk. 52, Tallinn, 1956.)

2. Lihtne loodimine maapinna profiili ja kõrgussuhete leidmi-seks (vt. «Tahan saada topograafiks»).

3. Paljandi profiili kirjeldamine. (Vt. artiklid «Geoloogilistest vaatlustest» ja «Geograafia-alased kodu-uurimise tööd» VI osa ning R. Kase ja A. Piho «Mullastikukaardi koostamine». Tallinn, 1951.)

Vaatleme järgnevalt mõningaid teemasid ja ülesandeid kodu-koha reljeefi lähemaks tundmaõppimiseks.

1. Kodukoha pinnamoe kirjeldus.

1. Absoluutsed ja suhtelised kõrgused, minimaalse ja maksi-maalse kõrgusega kohad, ligikaudne keskmine kõrgus.

2. Pinnavormid ja nende kooslused.
3. Pinnavormide mõõted (kõrgus, sügavus, pikkus, laius jne.), suurusgrupid, nõlvade kaldenurgad.
4. Pinnavormide väliskuju iseloomustus: üldkuju, nõlvade iseloom (kumer, nõgus, kumernõgus, sirge, astanguline jne.), teiste pinnavormi elementide (lae, jalami, põhja jm.) kuju iseloomustus.
5. Materjal, millest koosnevad pinnavormid. Mehaaniline koostis (kruus, liiv, savi jne.), sorteeritus (sorteeritud või sorteerimata), kihitatus.
- Paljandite (kruusa ja liivaaukude, paemurdude, savi aukude, püstjate jõekallaste jne.) asukohad ja kirjeldus.
6. Pinnavormide paiknemine (ilmakaarte ja üksteise suhtes). Soovitav joonistada visandkaart.
7. Reljeefi üldiseloom: reljeefi tüüp, reljeefi liigestatus, positiivsete, negatiivsete ja neutraalsete pinnavormide esinemissagedus ja osatähtsus. Reljeefi erinevused võrreldes naaberaladega.

2. Mannerjää tegevuse jäljed.

1. Jääajast pärinevad pinnavormid.
2. Suured rändrahnud, nende asukohad, kuju, asend maapinnas (kui suur osa jääb umbes maa alla), mõõted (pikkus, laius, kõrgus, ümbermõõt), pikema telje suund ilmakaarte suhtes*, kivimi liik (tardkivi või moonekivi). Soovitav lisada foto ja asukohta näitav skits.
3. Kivid, millede üks külg on mannerjää poolt siledaks ihitud.
4. Omapärase huvitava kuju ja kivimilise koostisega kivid.
5. Jääkriimud** paealus põhjal ja paekividel. Anda jääkriimude asimuudid (nurk N—S suuna suhtes).
6. Kivirikkad kohad ja kivikülvid. Asukoht, suurus ha, kivide valitsev suurusgrupp (näit. 40—120 sm Ø-ga), kõlvik. Paepealsete (loopealsete) esinemine.
7. Leida kui palju on inimene jääajast pärinevat kivide esinemispilti muutnud, s. t. arvutada ligikaudu kui palju on kive loodusriigist lahkunud. Selleks tuleb märkida üles kivihunnikute, kiviaedade jt. mitmesuguste kivikogumike, kivihoonete, kiviteede mõõted ja kui suurel määral on kive inimese poolt kasutatud. Koguda andmeid kivikoristuse kohta tänapäeval ja minevikus. Selgitada, millal on ehitatud kiviaiad.

* Suured rändrahnud paiknevad sageli jää liikumise suunas.

** Jääkriimud näitavad jää liikumissuundi.

Kivi, mille üks külg on mannerjääl poolt siledaks ihitud.

K. Kildema foto

3. Reljeefi muutumise (geomorfoloogiliste protsesside) jälgimine.

1) Ajutiste vooluvete (pinnavete) uhtuv ja kuhjav tegevus.

Jälgida pinnavete ärauhutavat ja kuhjavat tegevust, s. t. uhterennide, uhtevagude, uhteorgude ja uhtekuhjatiste teket ja arengut. Mõõta teatud ajavahemike järel nende mikrovormide pikkus, laius, sügavus jne. Selgitada uhtumise intensiivsuse sõltuvus nõlva kallaku suurusest, kallaku iseloomust ja materjalist.

2) Jõed, ojad.

Jälgida jõe (oja) uhtuvat ja kuhjavat tegevust. Kus toimub ärauhutamine, kus kuhjumine. Sellega seoses märkida üles jõesängi kuju muutumised. Nende protsesside jälgimiseks tähistada teatud punktid jõekaldal (vee ja maa kokkupuute tsoonis), eraldi pörkeveerul ja kuhjeveerul.

Jälgida, kuidas vooluvesi sorteerib materjali.

Jõe (oja) sügavused ja nende muutused. Kärestikud, joad ja nende muutused jäätegevuse, jugade, seinamite sisselangemiste jne. tagajärjel. Näit. Jägala jõe seinamis võib igal aastal tähistada muutusi.

Merejää poolt kokku kuhjatud rändrahnud Kihnu saarel.

K. Kildema foto

Maalihked ja maaroomed (veermed) jõekallastel.

Jääminek, kivide transportimine jää poolt.

Selle teema läbiviimiseks on soovitatav teostada matk piki jõeorgu (seda teatud ajavahemiku järel korrates). Matka saab hästi siduda geoloogiliste vaatluste ja kivimite kogumisega.

3) Rannik.

Jälgida mere kulutatavat ja kuhjavat tegevust. Rannajärsaku muutused pankrannikul.

Jää tegevus — kivide transportimine jää poolt — aeg, kivi suurus, liikumise tee pikkus.

Virgmärkide esinemine.

Rannajoone muutused. Mere pealetung ja taganemine lühiajalises (päevade, kuude) ja pikemaajalises (aastate, aastakümnete ja -sadade) lõikes. Ranniku maastumisprotsess (taimede, laguunide, rannikujärvede jne. osa selles). Maatõusu tagajärjel tekkinud rannajoone muutused. Selleks võrrelda praegusi rannajooni vanade kaartidega, küsida vanematelt inimestelt andmeid ja seletusi.

Mitmesuguste rannamoodustuste (rannavallide, maasäärte, veealuste vallide, kasvude jne.) muutumine. Mere jäätumine ja jäättriiv (aeg, jää levik, suund jne.).

4) Karsti nähted.

Karstivormide (kurisute, karstilõhede, lehrtrite jne.) esinemiskohad ja veerežiim. Registreerida karstivormide muutusi (karstiõõnsuste sisselangemisi jt.)

Karsti maastik Kostiveres. Harju rajoon.

K. Kildema foto

5) Inimtekkene ehk antropogeenne reljeef.

Koostada kronoloogiline ülevaade inimese poolt teostatud tähtsamatest muutustest reljeefis (kaevud, kaevandused, teed, künniterrassid jne.).

Loetleda tähtsamad inimtekkesed pinnavormid.

Eeltoodud küsimusi saab turismikorras edukamalt uurida, toetudes vanematelt inimestelt kogutud andmetele ja seletustele, täiendada neid omapoolsete märkmetega.

4. Pinnavormide liigitus.

Pinnavormideks nimetatakse teatud piirjoonte, kuju ja tekkega maapinnaosi.

Kõrgussuhete järgi jaotatakse pinnavormid kolme rühma: positiivsed pinnavormid ehk kõrgendikud, negatiivsed pinnavormid ehk nõod ja neutraalsed pinnavormid ehk tasandid. Vastavalt sellele kas pinnavormid on oma pindadega piiratud või mitte, eraldame sulg- ja avavorme.

Pinnavormide asetus üksteise suhtes tingib nende liigitamise üksik- ja liitvormideks (näit. orustik, kaksikkuppel).

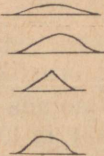

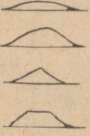

Edasi võime pinnavorme jaotada nende kuju komplitseerituse järgi korrapärasteks (lihtsateks) ja korrapäratuteks (raskesti määrateldava kujuga).

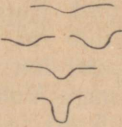

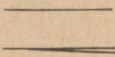

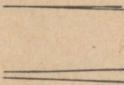
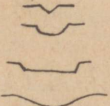

Pinnavormide suurust silmas pidades võime neid Eesti NSV tingimustes eraldada viide suurusgruppi:

Pinnavormide suurusgrupid	Suhteline kõrgus (sügavus)
Väga väikesed ehk pisivormid	Alla 2 m
Väikesed ehk väikevormid	2—10 m
Keskised ehk keskvormid	10—25 m
Suured ehk suurvormid	25—50 m
Väga suured ehk hiidvormid	Ule 50 m

5. Pinnavormide ja nende koosluste morfoloogiline liigitus.

A. Üksikvormid.

Pinnavormide nimetused	joonis Põhi-	Rist-profiil	Märkusi
<p>Kõrgendikud</p> <p>K ü n k a d</p> <p>1. Kühm</p> <p>2. Kuppel</p> <p>3. Kuhik</p> <p>4. Tomp</p>			<p>Kõrgendik — igasugune positiivne pinnavorm.</p> <p>Künkad — ümara põhijoonisega kõrgendikud.</p> <p>Pikkus: laius = 1—2</p> <p>Lame kungas, nõlva kaldenurk alla 10°.</p> <p>Järsum kungas, nõlva kaldenurk üle 10°.</p> <p>Koonuse või püramiidja kujuga kungas.</p> <p>Võib eraldada veel:</p> <p>lamekuhik, kaldenurk $< 10^\circ$</p> <p>teravkuhik " $> 10^\circ$</p> <p>Lavajas kungas.</p>
<p>Vaarad</p> <p>1. Künnis</p> <p>2. Seljak</p> <p>3. Hariseljak</p> <p>4. Lavaseljak</p>			<p>Vaarad — ovaalse põhijoonisega kõrgendikud.</p> <p>Pikkus: laius = 2—10.</p> <p>Lame, nõlva kaldenurk alla 10°.</p> <p>Nõlva kaldenurk üle 10°.</p>
<p>Vallid</p> <p>1. Lamevall</p> <p>2. Kumervall</p> <p>3. Harivall</p> <p>4. Lavavall</p>			<p>Vallid — pikad ja kitsad kõrgendikud, millede pikkus ületab laiuse enam kui 10 korda.</p>

Pinnavormide nimetused	Põhijoonis	Risti-profiil	Märkusi
<p>Nõod</p> <p>Lohud</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Taldrik (liud) 2. Kauss, katel 3. Lehter 4. Kaev 			<p>Nõgu — igasugune negatiivne pinnavorm. Lohk — ümara põhijoonisega nõgu. Pikkus: laius = 1—2. Nõlva kaldenurk alla 10°. Nõlva kaldenurk üle 10°. Katel-sügavus > 1/5 laiust.</p>
<p>Vannid</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Pali 2. Küna 3. Mold 4. Häil 			<p>Vannid — pikliku, ovaalse põhijoonisega nõod. Pikkus: laius = 2—10. Häil — sügavus > 1/5 laiust.</p>
<p>Orvandid*</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Lahkorpand 2. Vannorvand 			<p>Amfiteatrikujulised avatud lohud ja vannid.</p>
<p>Lõhed</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Lõhe 2. Lõhang 			<p>Lõhed — suhteliselt väga kitsad ja sügavad piklikud pinnavormid.</p>
<p>Orud</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Sälkorg, vagu 2. Moldorg, sängorg 3. Lammorg 4. Orund 			<p>Orud — pikad ja kitsad avatud nõguvormid. Vagu — pisivorm. Sängorg — pisi- või väikevorm. Suur orulaadne vorm.</p>
<p>Tasand</p>			<p>Väiksem tasane pind.</p>
<p>Koopad</p>			<p>Mitmesugused õõsvormid.</p>

* Analoogiliselt lohkuudele ja vannidele võib orvandeid detailsemalt liigitada ristprofiili järgi. Näit. kaussorvand, künaorvand, moldorvand.

B. Rühmvormid.

Rühmvormi nimetus saadakse valitseva pinnavormi nimest -stik lõpu abil. Näiteks küngastik, kühmustik, kuplistik, vaarastik, lohustik jne.

Mitme domineeriva vormi puhul võib kasutada liitnimetust nagu kuppel-kühmustik (näit. Karula).

Rühmvormide alla kuulub nn. lainjas reljeef, mis esineb peamiselt kõrgustike servaaladel korrapäratult (enamasti lainekujuliselt) vahelduva reljeefi näol. Võib eraldada nõrgalt lainjat (suhteliste kõrguste vahed 2—5 m) ja tugevalt lainjat (suhteliste kõrguste vahed üle 5 m) reljeefi.

C. Reljeefi tüübid.

I. Tasandik — suurem tasane maa-ala, kus valitsevad tasandid vahelduvad vähemärgatavate kõrgendike ja nõgudega. Näit. Loode-Eesti tasandik. Alltüüpidenäi võib eraldada rõht-, kald- ja lainjaid tasandikke, lavajaid tasandikke ehk lavamaid (ümbrusest astangu või suuremate kallakutega eraldatud) ning üldkujuliselt nõgusaid tasandikke ehk madalikke*. Näit. Põhja-Eesti lava- maa Kesk-Eesti kaldtasandik, Lõuna-Eesti lainjas tasandik.

II. Kõrgustik** — maapinna osa, kus ühe (või mitme omavahel seotud) suure ulatusega hiidkõrgendikufoonil valitsevad mitmesugused positiivsed pinnavormid (Otepää, Haanja) või lainjad ja tasased pinnad (Pandivere, Sakala). Alltüüpidenäi võib eraldada lavajaid (Sakala) ja künklikke (Otepää, Haanja) kõrgustikke.

III. Nõostik — omavahel seotud või lähestikku asetsevate nõguvormide kompleks, mis haarab suurema maa-ala. Näit. Peipsi—Pihkva nõostik.

Sageli kasutatakse mõisteid mikroreljeef, mesoreljeef ja üldreljeef.

Mikroreljeefi all mõeldakse tavaliselt reljeefi, kus relatiivsed kõrgussuhted jäävad alla 1—2 m (mõõduks kasutatakse ka inimese kõrgust).

Mesoreljeef hõlmaks meie tingimustes ülejäänud osa

* Sõna madalik on olnud enamasti kasutusel hüpsograafilise terminina, suurema ümbrusest madalama maa-ala tähenduses.

** Kõrgustiku mõistet on kasutatud ka hüpsograafilise terminina, suurema ümbrusest kõrgema ala tähenduses, kuid ta alg tähendus oli geomorfoloogiline.

reljeefist, s. t. alapid, kus kõrgusvahed on üle 2 m. (Praktiliselt 2—100 m-ni.)

Üldreljeefi all on sagedamini mõistetud antud koha reljeefi ruumiliselt laiemas ulatuses. Näit. vaatluskoha reljeef silmapiirini või antud koha pinnavormide kooslust (reljeefi tüüpi).

6. Tähtsamate pinnavormide geneetilisi nimetusi.

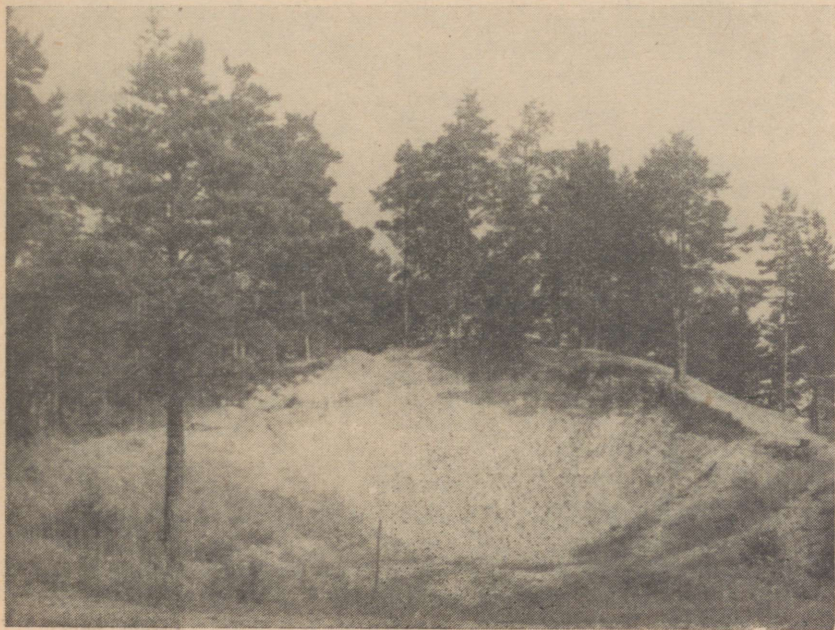
1. Voor — rühmiti esinev, ovaalse põhijoonisega jää liikumise suunas orienteeritud künne või seljak, mis koosneb põhimoreenist või sorditud materjalist.

2. Moreenküngas — moreenkülm, moreenkuppel jt. positiivsed pinnavormid, mis koosnevad sorteerimata materjalist.

3. Moreenlohk — moreenmaterjalist lohk.

4. Moreentasand — põhimoreense pinnakattega tasand.

5. Otsmoreenvall — pikk kitsas jääserva seisuasendit tähistav vall.

Risti—Palivere otsmoreenvall Risti lähedal, mis koosneb peamiselt liivast ja kruusast.

K. Kildema foto

6. Oos — pikk, kitsas, enamasti järskude nõlvadega seljak või vall, mis koosneb kihitatud materjalist.

7. Luide — tuule tegevusel moodustatud tuiskliiva kuhjatis.

8. Rannavall — mere kuhjava tegevuse tulemusel mererannikule moodustunud pikk kitsas vall.

9. Orud — a) ürgorg ehk vana org — ennejäaaegse ja jääaegse tekkega org; b) kaasaegne ehk noor org — pärastjäaaegse tekkega org.

Halliste jõgi.

Tüüpiline moldorg, mis on iseloomulik Edela-Eestile.

K. Kildema foto

Kirjandust:

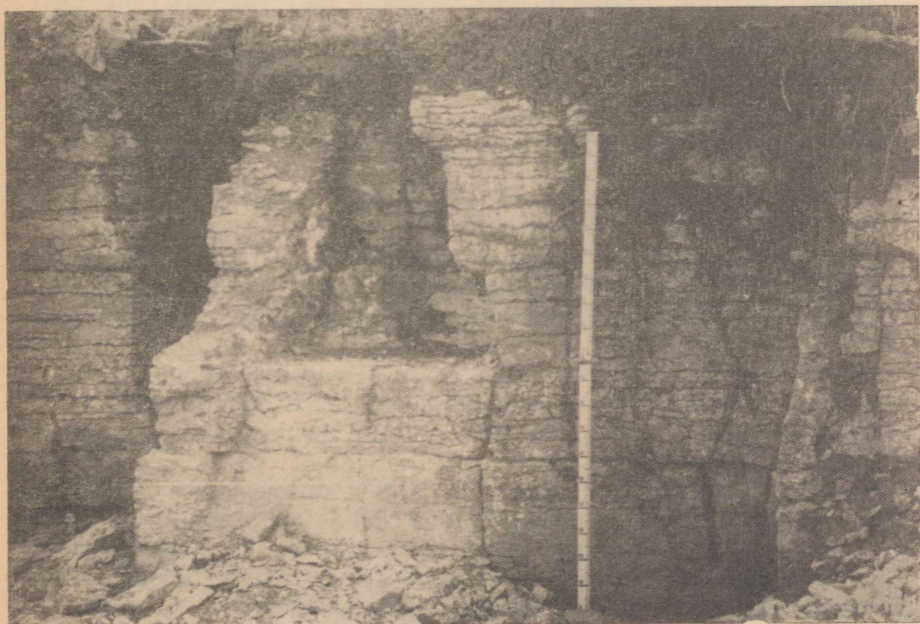
1. А. С Барков, Словарь. Справочник по физической географии, Москва, 1954.
2. S. Golitsõn. Tahan saada topograafiks. Tallinn, 1956.
3. R. Kask ja A. Piho. Mullastikukaardi koostamine. Tallinn, 1951.
4. Справочник путешественника и краеведа, т. 2, Москва, 1950.
5. V. Zenkovitš. Mererand. Tallinn, 1954.
6. V. Tarmisto, M. Rostovtsev. Eesti majandusgeograafiline ülevaade. Tallinn, 1956.

GEOLOOGILISTEST VAATLUSTEST.

A. AALOE,

geoloogilis-mineraloogiliste teaduste kandidaat.

Teadus Maa ehitusest, tekkimisest ja arenemisest, geoloogia meetodika pole laiematele ringidele kuigi tuttav. Seepärast pole käesoleva lühikese kirjutise eesmärgiks mitte ülesannete loetelu, vaid pigem sissejuhatus geoloogiliste vaatluste meetodikasse.

Keila lademe paljand Keila paemurrus. Fotol on näha diaklasslõhed (tekitatud maakoore kõikuvate liikumiste poolt). Profiili ülemine osa on allunud tugevale murenemisele ja on läbitud taimejuurte poolt. Pae peal on õhuke huumuskarbonaatumuld (loomuld).

K. Kildema foto

Geoloogiliste vaatluste sooritamine nõuab teataval määral harjumist ning süvenemist. Siiski on kõigile jõukohane näiteks kollektsiooni koostamine koduümbruses levivatest ehk pikematel matkadel kogutud maavaradest, kivimitest, mineraalidest või kivistitest, seejuures võib isegi avastada uusi kohalike maavarade, nagu kruusade, liiva, järvelubja jm. leiukohti.

Kivimite ega ka maavarade levik pole kaugeltki ühtlane. See-tõttu on töö erinevates piirkondades erilmeline. Meie aluspõhja lademetel on väike kallak lõuna suunas. Liikudes põhjast lõunasse, avanevad seepärast maapinnal üha uued nooremad kivimid. Põhja-Eestis, paekalda jalamil levivad kambriumi ajastul (510—430 miljonit aastat tagasi) settinud liivakivid, savid ja kildad. Nendel lasuvad, levides ligikaudu Pärnu—Mustvee jooneni, ordoviitsiumi ja siluri ajastus (430—310 milj. aastat tagasi) settinud lubjakivid ja dolomiidid, nende seas ka põlevkivi. Lõuna-Eestis esinevad aluspõhjana devoni ajastus (310—275 milj. aastat tagasi) tekkinud liivad ja savid, kohati ka lubjakivid ehk dolomiidid. Veelgi vaheldavam on pinnakate — aluspõhja katvad pudedad kivimid, mis on tekkinud jääajal (lõppes meie alal umbes 12 500 a. tagasi) või sellele järgneval ajal. Siin esinevad mannerjäät tema taganemisel maha jäetud põhimoreen (savi-rähk), mitmesugused kruusad, liivad ja savid, hiljem on tekkinud järvelubi, turvas ja teised setted.

Geoloogi varustusse kuulub vasar kivimist proovide löömiseks, mõõdulint, päevik märkmete ja jooniste tegemiseks ning paber proovide pakkimiseks. Pudedate kivimite tundmaõppimisel on vaja labidat, pinnakatte uurimisel osutub kasulikuks ka puur — näiteks tavaline mullapuur. Soovitavad on meisel kivististe või kristallide väljalöömiseks kivimist ning tugev fihedasti sulguv pudelikene 10% -lise soolhappega. Viimast kasutatakse dolomiidi eraldamiseks lubjakivist — valades lubjakivile (CaCO_3) tilgakese soolhapet, tekib CO_2 eraldamise tõttu intensiivne «keemine», dolomiit ($\text{CaCO}_3 \cdot \text{MgCO}_3$) sellist reaktsiooni ei anna.

Paljandeid, kohti, kus võib jälgida mitmesuguse ulatusega läbilõiget maakoore kihtidest, leidub kõikjal. Paljandid kirjeldatakse, märkides päevikusse selle täpse asukoha ja otstarbe ning koostatakse tema profiil. Profiilimisel mõõdetakse ja kirjeldatakse ülalt alates kõik üksikud erinevad kihid, näiteks:

0.10 m muld

0.25 m peen valkjaskollane liiv karpide kodadega

0.50 m pruun rohkete rändrahnudega põhimoreen

1.05 m paksukihiline kollane urbane dolomiit

0,32 m õhukesekihiline hall savikate vahekihtidega pehme lubjakivi

Selles palju kivistisi, jne.

Kivimipalad võetakse hoolikalt valides tüüpilistest kivimitest. Nende suurus võiks olla 6×9 kuni 9×12 sm. Eraldi kogutakse mineraalid ja kivistised. Kõvades kivimites leiduvad mineraalid või kivistised lüüakse ettevaatlikult meisli abil välja, kuid neid pole soovitatav täiesti ümbritsevast kivimist puhastada. Materjal pakitakse paberisse iga pala eraldi, lisades juurde etiketi paljandi nimetuse, kuupäeva ja proovi sügavusega maapinnast. Paljandid tuleb märkida kaardile, viimase puudumisel tuleks teha silma järgi

Devoni liivakivi paljand Kallastes, kus on näha loode—kagusuunalise diaklasslõhe algus ja kalda koopa tekke alged.

K. Kildema foto

kaardiskits ümbrusest. Soovitatav on huvitavamate paljandite pildistamine.

Kogutud kivimitest kollektsiooni koostamisel peab märkima etikettidele eespoolmainitud andmed ja juhul, kui kivim leiab rakenduslikku kasutamist, ka see. Näiteks:

Lubjakivi Tamsalu murrust, 4,5 m sügavuselt.

Kasutatakse lubjapõletamiseks.

11. juuli, 1956. a.

Asjaarmastaja-geoloog võib teha ka leide, millel on suur teaduslik tähtsus. Siinkohal võib juhtida tähelepanu mõningatele sellistele võimalustele. Mannerjää kattis Eesti NSV territooriumi mitu korda. Vahete-vahel esineb viimasest mannerjääd mahajäetud põhimoreeni all mitmesuguseid vanemaid setteid, nagu kruusad, liivad, savid või turvas, milles mõnikord leidub veel taimede ja loomade jäänuseid. Taoliste setete leidmisest tuleks teatada aadressil: Tallinn, Estonia pst. 7, Teaduste Akadeemia Geoloogia Instituut, või Tartu, Vanemuise t. 46, TRÜ Geoloogia Osakond. Viivitamatult on vaja teatada ka soodest turba kaevandamisest või jõeliivadest tehtud ürgsete imetajate luude leiust. Viimaseid ei tohiks iseseisvalt puhastada, samuti tuleb mõõta kihi sügavus maapinnast, kust need leiti.

Käesolev lühike kirjutis ei suuda kaugeltki tutvustada kõiki geoloogiliste tööde võimalusi ega meetoodikat, veel vähem geoloogiliste protsesside või kivimite olemust ja tekkimist. Seetõttu tuleks asjast huvitatul ka iseseisvalt lugeda kirjandust. Alguses sobiks hästi sellised teosed nagu Saveljevi «Jäljed kivil», A. I. Fersmani «Lugusid mineraalidest», F. Bubleinikovi «Maa aarded», A. I. Fersmani «Huvitav geokeemia», jt. Väga kasulikuks osutub ka tutvumine geoloogiliste väljapanekutega vastavates muuseumides, nagu TA Geoloogia Muuseum Tartus ja Riiklik Loodusteaduste Muuseum Tallinnas.

TAIMESTIKU UURIMINE.

J. EILART,

Eesti NSV Teaduste Akadeemia juures asuva Loodusuurijate Seltsi tegevliige

Meie maa pärastjääaegne taimkate on kujunenud rea tegurite (nagu varieeruvad kliimaatilised tingimused, erinevad taimede sissetõnnu-suunad, inimese tegevus jm.) vahetul mõjul. Seepärast ei ole koduümbrust uuriva botaanikaharrastaja ülesandeks mitte ainult üksikute taimeliikide tundmaõppimine, vaid ka kõikjal vastust leida küsimusele: «Miks on see nii?» Alljärgnevalt püüamegi esitada mõningaid taolisi vähemspetsiifilisi küsimusi botaanilise uurimise alalt oma kodu või kooli piirkonnas.

A. Üldised ülesanded.

1. Koguda, kuivatada ning korraldada täielikult etiketituna (vaata kirj. loend nr. 2) koguks uuritava ala taimkatte kõikide rühmade (õistaimed, samblad, samblikud, seemed, vetikad jt.) iseloomulikumat esindajad. Teha seda eri maastikutüüpides ning taimestikuühikuis.

2. Pöörata tähelepanu taimede kasvukohas valitsevaile asukohatingimustele (reljeef, veerežiim, kivisus jne.) ning kirjeldada võimaluste piires kõige olulisemaid mulla tunnuseid ja omadusi (vaata kirj. loend nr. 9): a) esinevad horisondid, b) profiili tüsedus, c) niiskus ja värvus, d) mehhaaniline koostis (lõimis), e) karbonaatsus (lubjasisaldus; proovitakse 10%-lise soolhappega).

Panna tähele, milline sõltuvus on üksikute asukohategurite ja esinevate taimeliikide vahel (näit. angervaks esineb lähedase põhjaveega aladel, ääris- ja raudtarn lubjarikkas soos jne.). Võtta kaasa mullaproove või valmistada koolile näidisprofiilid koos neil kasvavate taimedega.

3. Läbi viia lihtsamaid geobotaanilisi uurimusi vegetatsioonühiku määramiseks mingil maastikul (näit. haava-kasemets, luht,

Mustika rabamännik Kaiavere metskonnas.

A. Manki foto

männik liivasel pinnasel jne.). (Vaata kirj. loend nr. 10, peatükid 2, 5 ja 6.)

4. Läbi viia alalisi botaanilis-fenoloogilisi vaatlusi ning teha neist regulaarselt kokkuvõtteid (vaata kirj. loend nr. 11 ja 13).

B. Eriülesanded.

I METSAD.

1. Kirjeldada metsa tüüpi: a) asukoha kirjeldus, b) esinevad rinded (puu-, põõsas-, puhmas-, rohu- ja sambla-

Tüüpiline puisniit Kose rajoonis. Puisniit on metsa ja niidu vahepealne ühik, mis on tekkinud aja jooksul endise metsa asemel selle raie, harvendamise, karjatamise jne. tagajärjel. Puisniidul leidub peale tüüpiliste niidutaimede ka metsa rohurinde taimi, näit. sinililli, ülaseid.

K. Kildema foto

rinne) ja nende liigiline koosseis, c) puurindel igikaudne vanus (korba värvuse, saetud puude jne. järgi), kõrgus ning liitus, d) järelkasvu hinnang, e) rohu- ja

samblarinde liikidel püüda määrata, millise osa nad katavad maapinnast (liigi katteväärtus rohttaimedel 5-pallise, samblail 10-pallise hinnangusüsteemi järgi).

2. Mõõta suurimate puude jämedusi (rinnakõrguselt).

3. Panna tähele parasitseid samblikke puutüvede eri kõrgustel. Koguda neid.

4. Panna tähele, millised taelad (torikulised) on puudel (kui kõrgel, mis liigil, millisel surnud materjalil) ning hinnata selle järgi metsa sanitaarset seisundit.

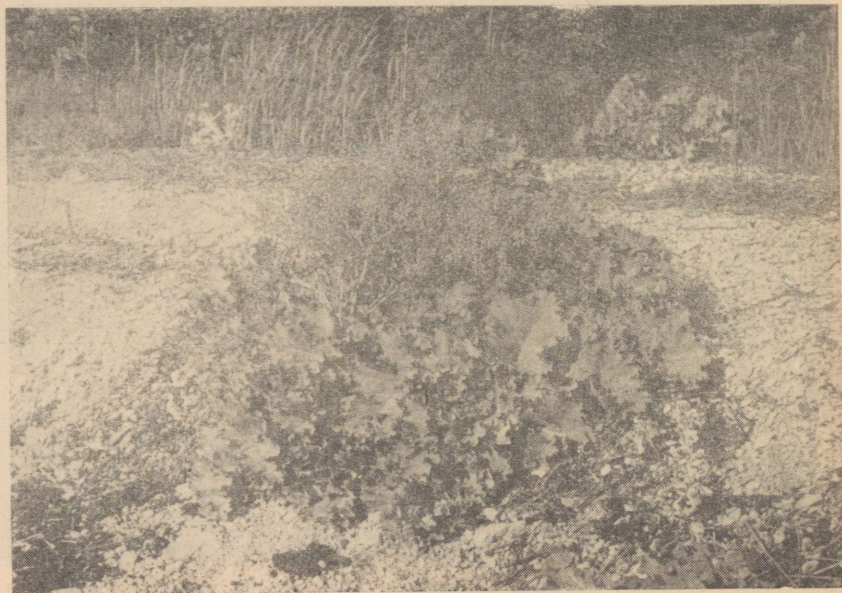
5. Koguda eri pahkvorme.

6. Luua kollektsioon olulisemaist puu- ja põõsaliikidest (võrdsed pungadega, lehed, viljad, kettad tüvest).

7. Koguda näidisherbaarium samblaist, millega võrdluse teel määrata hiljem herbariseeritud liike.

II NIIDUD JA KARJAMAAD.

1. Püüda taimestiku, reljeefi, mullastiku ja veerežiimi järgi määrata olulisemad rohumaade üldtüübid (aru-, soostunud, soo-

Merekapsas.

või üleujutatavad rohumaad) ning kirjeldada nende üldtuntumaid erimeid (näit. randniidud, loopealsed, roostikud jt.).

2. Leida esinevate puude arv pro ha.

3. Loendada taimede eksemplaride arv mingil kindlal pinnahikul (näit. 1×1 m).

4. Jälgida, millised taimed annavad niitudele ilmet eri aegadel (aspektid kevadel, enne heinaaega, ädalas jne.). Millega nad paistavad silma (suur vegetatiivne kasv, õiterohkus jne.)? Kas õitsvate liikide juures on märgata muutusi ka päeval eri kellaegadel ja ilmade muutmisel?

III SOOD.

1. Kirjeldada soo tüüpi (madalsoo, siirdesoo ja raba).

2. Teha tähelepanekuid turbast:

a) ligikaudne lasundi paksus,

b) lagunemine eri sügavuses (peos pigistamisel eralduva vee värvuse ja hulga järgi),

c) turba botaanilise koosseisu määramine (puu sõetaolised mustad tükid, pilliroo kollased läikivad risoomiosad, tarnade valged juurekesed jne.).

3. Koguda taimi mikroreljeefi eri vormidelt (älved, laukad, mättad it.).

4. Jälgida, millised juhuslikud taimed esinevad rabades, kuidas nad siia sattusid? Kui kaua püsivad?

5. Määrata huulheina aasta-aastalt uuenduvate lehekodarike järgi turba juurdekasv.

IV VEEKOGUD.

1. Jälgida veetaimestiku liigilise koosseisu sõltuvust järve tüübist (oligo-, eu- ja düstroofsed järved)*.

2. Jälgida taimede erinevaid kohastumisvorme (veesisesed taimed, kaldavõõtmised jt.).

3. Jälgida, millises järjekorras asustavad taimed kinnikasvaid veekogusid.

4. Koguda veeõitsemise perioodil veekogust vetikaid ning mikrokoobi abil joonistada päevikusse nende liikide kõige enam esinevad kujud.

5. Panna tähele suurvete mõju ümbritsevale vegetatsioonile.

* Oligotroofsed järved — toiteainetevaesed järved, eutroofsed järved — toiteaineterikkad järved, düstroofsed järved — orgaaniliste hapete rikkad järved.

Kinnikasvamise protsess Põlme järves. Otepää rajoon.

K. Kildema foto

V KULTUURMAASTIK.

1. Kindlaks teha, millest on tekkinud teie koduümbruse põlud, kultuurniidud jm.

2. Valmistada herbaariumid levinud kultuurtaimedest ning umbrohtudest.

3. Jälgida, kas eri põllukultuuridega kaasnevad ka eri umbrohtude liigid. Kuidas nad paljunevad?

4. Selgitada välja, millised viljapuu, aed- ja põllukultuuride sordid on levinud kõige enam. Millised neist kannatavad talvekahjustuse all?

5. Püüdke leida teie koduümbrusse juhuslikult sattunud taime- liike raudteetammidelt, jaamade laoplatsidelt, sadamaist! Jälgige nende kohastatust!

6. Tähele panna, milliseid kultuurmaastiku taime- liike te koh- tate metsikus looduses (nn. naturaliseeruvad liigid, nagu toom- pihlakas Lõuna-Eestis, kirju liilia Lääne-Eestis, leedripuu jt.).

Pöörata tähelepanu ja registreerida kõikjal meie floora kaardistatavaid taimeliike (vaata kirj. loend nr. 5).

Selgitada välja:

1) milline on kodukandi pikim, milline jämedaim puu, ühtlasi ära märkides iga levinud puu- ja põõsaliigi väljapaistvama eksemplari;

2) milliseid metsikult kasvavate taimede saadusi kasutatakse kodudes (ravim- ja värvtaimed, adruvæetis, mürkseened tõrjemürgina jne.);

3) milliste taimede seemneid levitab üks või teine loomarühm näit. linnud söödavaid marju, sipelgad kannikeste vilju jne);

4) millised muutused toimuvad sama taimeliigiga erinevais kasvukohtades (kasvus, vegetatsiooniosade värvuses, õitsemisajal, viljumise rohkuses jne.).

Valmistada temaatilisi herbaariume (näit. meetaimed, niitude kõrrelised, albinootilised liigid jne.). Koguda rahvapäraseid taime-nimesid.

Kirjandust:

1. K. Eichwald, L. Laasimer, S. Talts, A. Vaga, E. Varep, A. Uksip. Taimemääraja. RK Pedagoogiline Kirjandus, Tallinn, 1948.

2. K. Eichwald, E. Parmasto, K. Pork. Taimekogud. Abiks loodusevaatlejale nr. 15, Tartu, 1954.

3. K. Eichwald, A. Vaga. Eesti NSV floora I, Tallinn, 1953.

4. K. Eichwald, S. Talts, A. Vaga, E. Varep. Eesti NSV floora II, Tallinn, 1956.

5. K. Eichwald. Kaardistatavad taimeliigid Eesti NSV-s, Tartu, 1955.

6. L. Laasimer, S. Talts, E. Varep. Eesti NSV turbasamblad. Tallinn, 1954.

7. L. Laasimer. Eesti NSV tähtsamate metsamuldade määraja. RK Teaduslik Kirjandus, Tartu, 1948.

8. L. Laasimer. Eesti NSV maksasamblad. Abiks loodusevaatlejale nr. 20, Tartu, 1955.

9. R. Kask ja A. Pih. Mullastikukaardi koostamine. Tallinn, 1951.

10. V. Masing ja H. Trass. Juhend soode geobotaaniliseks uurimiseks. Abiks loodusevaatlejale nr. 23. Tartu, 1955.

11. И. Н. Бейдеман. Методика фенологических наблюдений естествогеоботанических исследованиях. Изд. АН СССР Н.-Л., 1954.

12. П. И. Боровицкий. Краткий справочник преподавателя естествознания. Л., 1955.

13. Н. В. Попов. Фенологические наблюдения в школе. Учпедгиз М., 1953.

14. Беляева. Ботанические экскурсии в природу.

LOOMASTIKU TUNDMAÕPPIMINE.

V. MASING,

Tartu Riikliku Olikooli geobotaanika kateedri vanemõpetaja.

Õ. PAHKLA,

Eesti NSV Riikliku Loodusteaduste Muuseumi vanem teaduslik töötaja.

Loomastiku uurimise käigus tutvutakse ümbruskonna tähelepandavamate ja sagedamate loomaliikidega ning nende eluviisidega. Eriti oluline on tutvuda rahvamajanduslikust seisukohast kasulike kui ka kahjulike loomadega ning nende arvukuse reguleerimise viisidega. Peale selle on vajalik tähelepanu pöörata haruldastele loomaliikidele ja nende kaitse vajadusele.

Loomastiku uurimist võib läbi viia analoogiliselt taimestiku tundmaõppimisega, selgitades maastikutüüpide kaupa loomastiku liigilist koostist, esinemissagedust, arvukust, aastaajalisi muutusi. Lihtsam on anda ülevaade üksikute loomagruppide järgi, näit. koduümbruse kalad, linnustik, päevaliblikad, limused jne. Väga oluline on selgitada üksikute arvukamalt esinevate liikide (näit. orav, mutt, hallvares, koduvarblane, suur kirjurähn, kuldnokk) eluviise ja elutingimusi, kasulikkust ja kahjulikkust olenevalt kohast, aastaajast jm.

Järgnevalt peatume mõningatel küsimustel, mida võib lahendada ühes või teises maastikutüübis loomastiku uurimist teostades.

I Mets.

1. Selgitada loomaliikide (näit. lindude) esinemise, arvukuse ja elutingimuste erinevusi vastavalt metsatüübile (näit. nõmmemännikus, samblakuusikus, salulehtmetsas).

2. Otsida imetajate loomade urge, toitumis- ja joomiskohti ning mitmesuguse tegevuse jälgi. Erilist tähelepanu pöörata suuremate imetajate ja aklimatiseeritavate loomaliikide (kährikkoe) esinemisele.

3. Lindude pesitsusperioodil tundma õppida linde laulu ja hääliitsuste järgi: laulvate isalindude korduva loendamise kind-

laks teha pesitsevate paaride arv teatava ala ulatuses. Poegade toitmise perioodil jälgida, kui kaugelt ja millistest tingimustest toovad linnud toitu.

4. Jälgida sipelgate tegevust metsas. Mida sipelgad kannavad pesadesse, kuidas kõrvaldavad pesadest võõrkehi, kuidas parandavad purunenud pesaosi?

II Niit.

1. Teostada liblikavõrguga püüke «niites» kiirete lõökidega rohurinnet, loetleda putukate arv 50 või 100 löögi kohta, määrata tähtsamate putukaseltside (mardikalised, kahetiivalised, lutikalised, ritsikalised) esindajate suhe mitmesugustes niidufüüpides, mitmesugusel aasta- ja päevaajal.

2. Jälgida üksikute taimeliikide õite külastamist putukate poolt, mida putukad õitest otsivad, kuidas nad õitesse pääsevad ja kuidas võib toimuda õite risttolmlemine putukate abil.

Kivirullija pesa Ruilaiul.
Kivirullija on haruldane haudelind saartel.

A. Manki foto

III Veekogu.

1. Veekogu loomastikuga tutvumisel pöörata erilist tähelepanu loomade kohastumistele vee-elule. Kuidas veeloomad (kalad, konnad, limused, putukad) liiguvad, hingavad, toituvad. Jälgida moondeliselt arenevate selgrootute (kiilid, ehmeistiivalised jt.) arenguastmete eluviisi erinevusi.

2. Tutvuda veekogul ja selle kaldail pesitsevate lindudega.

3. Määrata kindlaks veekogu kalastiku liigiline koosseis.

4. Osutada tähelepanu ondatra kui aklimatiseeritava karusnahklooma esinemisele (toitumislavad ja kuhilpesad järvedel).

IV Kultuurmaastik.

1. Koguda ja määrata kahjureid ning nende söömisejärgi aia- ja põllutaimedel.

2. Jälgida üksikute linnuliikide toiduotsimist; kust otsitakse toitu, milliseid taimeosi ja loomaliike tarvitatakse toiduks. Kas linnuliik on kasulik või kahjulik niisugust toitu kasutades? Millised linnuliigid kasutavad toiduks aiamarju, ilupõõsaste vilju, puuvilju ja kui suurel määral?

3. Välja panna mitmesugust tüüpi tehispesi (pesakaste, õõnes-tatud puudest valmistatud pesapakkusid jt.) mitmesuguse lennuava suurusega ja jälgida nende asustamist suluspesitsejate lindude (kuldnokk, must kärbsenäpp, rasvatihane jt.) poolt olenevalt tingimustest.

Matkadel kogutud materjalid määratakse, prepareeritakse ja korraldatakse kogudeks. Koostatakse uuritud aladel kohatud loomaliikide loendid. Nii saadakse oma koduümbruse loomastiku ja taimestiku kirjeldus, mille võib esitada koos loomade ja taimede eksponeerimisega kooli koduloonurgas.

Märkus. Õpilasi tuleb tingimata hoiatada järgmiste kahju- tekitavate «uurimistö» teemade viljelemise eest:

- 1) linnumunade kogumine igasuguses ulatuses ja mistahes eesmärkidel;
- 2) vaatluste teostamine pesitsusperioodil vahetult linnupesade juures, sest sellega segame pesitsemist;
- 3) nahkhiirte kogumine nende talvitus- ja ööbimiskohdadest.

Kirjandust:

1. E. Kumari. Eesti NSV linnud. Tallinn, 1954.
2. E. Kumari. Eesti lindude välimääraja. Tallinn, 1953.
3. H. Riikoja. Eesti NSV kalad. Tartu, 1950.

4. E. Kumari. Juhend lindude rände uurimiseks. Abiks loodusevaatlejale nr. 18. Tartu, 1955.
5. L. Põder. Juhend ornitofenoloogilisteks vaatlusteks. Abiks loodusevaatlejale nr. 1. Tartu, 1951.
6. U. Järvekülg. Kahjulikkude röövlindude hävitamine. Tartu, 1953.
7. V. Masing ja J. Laasimer. Pesitsusvõimaluste loomine kasulikkudele lindudele. Abiks loodusevaatlejale nr. 14. Tartu, 1954.
8. H. Habermann. Röövmardikad (Adephaga). Abiks loodusevaatlejale nr. 8. Tartu, 1952.
9. V. Voore. Magevete loomastik. Abiks loodusevaatlejale nr. 24. Tartu, 1956.
10. H. Remm. Eesti NSV parmlased (Tabanidae). Abiks loodusevaatlejale nr. 13. Tartu, 1953.
11. A. Vilbaste. Juhend puukide kogumiseks. Abiks loodusevaatlejale nr. 19. Tartu, 1955.
12. S. Rubel. Naksurlaste vastsete (traatusside) määramistabel. Abiks loodusevaatlejale nr. 22. Tartu, 1955.
13. J. Vilbaste. Eesti NSV tuhatjalgsete (Diplopoda) määraja. Abiks loodusevaatlejale nr. 12. Tartu, 1953.
14. N. Plavilštšikov. Noortele loodusesõpradele. Tallinn, 1955.
15. Н. В. Попов. Фенологические наблюдения в школе, Учпедгиз, 1953.
16. К. Блогосклонов. Охрана и привлечение птиц полезных в сельском хозяйстве, Учпедгиз, 1949.
17. А. В. Михеев. Натуралистическая работа по зоологии в летних пионерских лагерях, Учпедгиз, 1954.
18. А. В. Михеев. Натуралистическая работа по зоологии в летних пионерских лагерях. Учпедгиз, 1954.

KODU-UURIJA ÜLESANDEID LOODUS- KAITSE ALAL.

J. EILART,

Eesti NSV Teaduste Akadeemia juures asuva Looduseuurijate Seltsi tegevliige.

Iga kodu-uurija edasilükkamatuks ning õilsaks ülesandeks on leida looduses selle kõige omapärasemaid ning iseloomulikumaid jooni ja neid haruldasi või hävimisohus objekte, mille kindel säilitamine tulevastele põlvedele on mõeldav ainult teadliku looduskaitse teel.

Esitame kodu-uurijale mõningad lähemad ülesanded looduskaitse alalt.

1. Selgitada välja, kirjeldada ning esitada kaitse alla võtmiseks (juhul, kui seda pole juba varem tehtud) teaduslikel, kultuurhariduslikel, pedagoogilistel või esteetilistel eesmärkidel vastavaid objekte oma koduümbrusest.

A. Botaanilised objektid:

- a) taimeliigid, mis on meie taimestikus haruldased või omavad teaduslikku väärtust (näit. jugapuu, kobarpea, luuderohi jt.);
- b) taimekooslused, mis on vähemlevinuina inimtegevuse mõjul hävimisohus (näit. laialeheline mets Abrukal, Rakvere tammik jt.);
- c) põlised puud, mis on haruldased (ussikuused jne.), hiiglaslikud oma dimensioonidelt, kõrge vanadusega, erilise kasvukujuga, eriti dekoratiivsed, haruldaste linnuliikide pesitsuspuud või muistsete elatusaladega (tarupuud, rajapuud) ja traditsioonidega seotud puud (hiitammed jne.);
- d) pargid ja puistud, mis omavad suurt esteetilist väärtust, sisaldavad aklimatiseeritud puuliike või on olulised rahvaparkidena;
- e) teaduslikku väärtust omavad viljapuuaiad ning kohalike viljapuusortide lähtepuud.

B. Zooloogilised objektid:

- a) loomaliigid, kes omavad teaduslikku tähtsust kui haruldased loodusmälestusmärgid (kaljukotkas, lendorav, põder jt.) või
- b) on suhteliselt haruldased, omavad Eesti NSV territooriumi läbivat levikupiiri, hävitavad kahjureid, laululinud jt.

C. Geoloogilised objektid:

- a) rändrahnud, mis on tähelepanuväärsed oma mõõtmeilt (ümbermõõt Põhja- ja Lääne-Eestis vähemalt 15 m, Kesk- ja Lõuna-Eestis vähemalt 10 m) või haruldased oma kivimilise koosseisu, kuju ja asendi poolest või on pesituspaikadeks suurtele kullilistele või lõpuks seotud ajalooliste sündmuste või traditsioonidega;
- b) erilise tekkega haruldased loodusmälestusmärgid (näit. Kaalijärv);
- c) geoloogilised paljandid, mis omavad teaduslikku väärtust;
- d) loodusjõudude tegevuse näiteina säilitatavad pinnavorimid (luited jne.);

D. Geograafilised objektid:

- a) maastikud ja maastikuosad, mis omavad suurt teaduslikku, kultuuriloolist ja pedagoogilist tähtsust (vooremaastik, mets, soo, luht, karstiala, koopad, taevaskojad, loopealsed, otsmoreenid jne.);
- b) geograafilised objektid, mis tõstavad maastikuilu.

E. Kultuurilooliselt huvitavad loodusobjektid (silmapaistvate kultuuritegelaste lemmikpuud, nende teostega seotud mälestusmärgid ja paigad jne.).

2. Koguda kõiki võimalikke andmeid (teatmeid, müüte, legende, rahvajutte jm.) üksikute objektide kohta.

3. Viia kõigi vahenditega läbi looduskaitseobjektide aktiivset kaitset.

4. Valmistada skemaatilised kaardid looduskaitseobjektide geograafilise asendi kohta.

Kirjandust:

K. Eichwald, E. Kumari ja K. Orviku. Looduskaitse küsimusi Eesti NSV-s. Eesti Riiklik Kirjastus, 1953.

MEIE RAHVA MINEVIKUST.

A. MOORA,

Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi teaduslik töötaja.

Eesti rahva ajaloo kohta on kogutud pika aja jooksul väga palju materjali mitte üksi vanade kirjalike dokumentidena ja ajaloo ürikutena, vaid ka maapõues säilinud ainelise kultuuri jäänusena. Muinasjäänuste, vanade eluasemete, matmiskohtade, peitleidude ja juhuslike leidude alusel on muinasteadus ehk arheoloogia võinud taastada meie Eesti NSV asukate ajaloo alates umbes VII aastatuhandest e. m. a. Meie vabariigi maa-alalt saadud materjali alusel ja selle materjali võrdlemise teel samasuguse materjaliga, mis leitud meie lähimate naabrite maa-alalt ja ka kaugematelt maadelt, on selle teadusala uurijad suure tõenäosusega suutnud elama ja kõnelema panna need tummad kivikirved, talvad, luust kalapüügiahingud, võrgu küljest pudenenud käbad ja kivid või kedervartest säilinud kivist kedrad — ja kaevamistel avastatud mustad leasemed, millest igaüks omaette kõneleb tolleaaja inimese tööst ja eluviisist. Ettevaatliku ja vastavate meetoditega toimetatud kaevamistel on korda läinud muinaslinnustel ära märkida söestunud palgijäänustest ehituste piirjooni ja muid ehituste üksikasju. Sealtsamast leitud viljaterad, loomaluud ja tööriistad kõnelevad mitte üksi omaaegsest mäaviljelusest, karjakasvatusest ja käsitööst, vaid ka ühiskondlikust korrast ja suhetest naabritega. Asjatundlikult läbiuuritud rikkalikkude panustega kalmed jutustavad meile oma matmisviisiga nii inimese igapäevastest töö- ja tarberiiistadest, rõivastest ja ehetest, kui ka tolleaaja inimese kujutelmadest ja kombeist. Kuid need maapõues säilivad üksikud faktilised andmed kõnelevad ainult siis, kui nad päevavalgele tuuakse vastava väljatöötatud teadusliku uurimismeetodi abil ja kui seejuures ära kasutatakse asjatundliku silmaga tehtud tähelepanekuid. On tarvis oskuslikult jäädvustada muinasesemete leiusuhteid, neid õigesti kirjeldada, valmistada vastavaid kaevamisplaane ja aruandeid. Seetõttu on Nõukogude Liidus samuti nagu teistes riikides kehtima pandud muinsuskaitse, mis peab tagama juba teada olevate

muinasjäänuste säilimist ja uute avastatavate viivitamata registreerimist ja kaitse alla võtmist. Peale vastavate eriteadlaste ei ole luba neid kellelgi kaevata. Leitud esemed tulevad edasi anda vastavatesse muuseumide või uurimisinstituutide kogudesse, kus neid säilitatakse ja korraldatakse uurimistöole kättesaadavaks. Paljast uudishimust ja ainult heast tahtest ettevõetud muinasmälestusmärkide uuristamised labidaga, et vaadata, mis seal on, teevad paratamatult kahju ja lõhuvad oskamatusesest esemete ja kihtide vastastikused vahekorrad, s. o. just selle, mis sealt leitud esemed kõnelema paneb ja mis on kõige olulisemaks ajalooliste järelduste tege- misel.

Seetõttu meie kasvav noorsugu, austades muistsete põlvede tööd, aidaku omalt poolt kaasa selle töö jäädvustamiseks ja selgitamiseks. Õppige tundma ja hoidke meie muistiseid — vanu linnamägesid, kalmeid, ohvripuid, allikaid, kive! Hoidke rikkumata leitud esemed, teatage töödel ja muul viisil ilmsiks tulevaist leiukohtadest kas kooli või vastavatesse keskustesse! Andke leiud edasi muuseumidesse ja ärge omal käel hakake kaevama ega «avastama»! Küll aga võivad asjasthuvitatud liituda muinsuskaitse loal ettevõetavatest teaduslikest kaevamistööst. Korraldage õpetajate juhtimisel ekskursioone kinnismuististele, kontrollige nende säilitamist, koguge uusi teateid rahvapärimumustega seotud kohtadest, püüdke ära määrata nende asukohad ja teadustage neist! Leitud muinasesemete muuseumi paigutamiseks ja kinnismuististe registreerimisel on sel moel palju abi üles näidanud näiteks Jõhvi rajooni Mäetaguse 7-kl. kool õpetaja A. Martini algatusel.

*

Oma aktiivsust mineviku kultuurivara säilitamisel võib iga noor üles näidata isikliku osavõtuga meie rahvateaduse (etnograafia), rahvaluule (folkloori) ja keele kohta andmete kogumisest ja talletamisest.

Eesti rahvas on ise suure huvi, teadlikkuse ja hoolega muuseumidesse hoiule andnud viimasel paaril sajandil tarvitusel olnud ja igapäevase eluga seotud töö- ja tarberiistu, rõivaid, ehteid jms. Rahvasuust on üles kirjutatud ka põlvest põlve, suust suhu edasi kantud andmeid möödunud aegade elu-olu kohta. Need säilivad nii mitmesugust liiki rahvaluulena, ajalooliste traditsioonidena ja rahvateadusliku esemelis- ja teatmematerjalina muuseumide ja arhiivide kogudes. Sel teel on kokku saadud eesti rikkalikud rahvaluulekogud praeguses ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis ja Etnograafia Muuseumi varad Tartus ning Keele ja Kirjanduse Instituudi ja Emakeele Seltsi sõnavara kogud.

Kõigist eespoolloetletud andmeist on teadlased kirjutanud üldistavaid uurimusi ja kokkuvõtteid ja sellega selle vara uue kultuuri- ja ülesehitustöö huvides jälle elavaks teinud.

Ometi on vana rahvakultuuri mitmesugustel aladel veel palju üksikasju meile lähemalt tundmata, samuti pole kõik paikkonnad vana kultuurivara kogumiseks ühesuguse tihedusega läbi korjatud.

Kuidas ja millega võivad noored ajaloo uurimisele kaasa aidata?

Kõigepealt — õppige tundma oma koduümbrust, pange ise tähele ta loodust ja tänapäeva elu-olu, lugege ta ajalugu, tundke huvi ta mineviku vastu rohkem kui teie seda leiaste raamatutest! Laske endile jutustada vanemate inimeste mälestusi mitmesuguse töö, tootmisega ja muu igapäevase eluga seotud olnud nähtustest. Matkates käige lahtiste silmadega ja õppige võrdlema omale tuntud ümbrust teiste teile võõramatega. Sellest õpite nägema kord ühiseid, kord erinevaid jooni mitte üksi meie vabariigi maa-ala looduses, vaid ka rahva elus-olus; mitmesuguseid erinevusi endistes tööviisides ja -võtetes, tööriistades, põlluharimises, karjakasvatamises, kalapüüdmises ja mitmesuguses käsitöös. Näete erinevusi küla- ja hoonete plaanides ning ehituste üksikasjades, majasisustuses, toitudes ning rahva keeles — esemete ja eriti nende üksikute osade nimetustes.

Vaatamata nendele erinevustele ilmneb teile aga ka see ühine kultuuri iseloomus, mis moodustab eesti rahvakultuuri omapära.

Maa- ja linnanoored, igaüks võib teist omaltpoolt jäädvustada kas minevikust või olevikust kilde meie igapäevase elu nähtustest. Kiire on eriti möödunud aegade jäädvustamisega, kuna iga päev varisev vanapõlv viib kaasa palju seda, mida meie raamatutest veel ei loe.

Mida üles kirjutada?

Kõike, nii ajaloolisi sündmusi, elu-olulisi kirjeldusi, rahvaluulet ja keele näiteid. Sellest valiku teeb see, mille vastu igaühel on rohkem huvi ja see, mille kohta tal kõige hõlpsamini on võimalust materjali saada ehk mida teab jutustada talle lähim ja kättesaadavam teade-teandja. Kõige üleskirjutuste juures on ühine peamine nõue — konkreetsus, et selge oleks esiteks, kellelt on teade pärit, teiseks, missuguse aja ja kohaga see on seotud ja kolmandaks, et püütaks seda, mis teiste poolt jutustatud või kirjeldatud, võimalikult samade sõnade ja samade väljendusviisidega üles märkida. Eriti hoolsalt üles kirjutades kohapealseid rahvapäraseid väljendusi ja nimetusi (terminoloogiat). Rahvaluulelisi materjale peab päris täpselt jutustaja sõnade järgi edasi andma.

Toome mõningaid näiteid.

Kaasaegne mehhaniseerimine on välja tõrjunud põllundusest vanad põlluharimisriistad ja töövõtted. Kui meie praegu veel ise kohtame kas vana harkatra ehk sahka kartulimuldamisel või seainina ehk vannasatra kündmisel, siis väärib see ülesjoonistamist; selle ehituse ja üksikosade kuju ja materjali kirjeldamist ning nende üksikosade nimetuste äramärkimist. Peale selle püüame

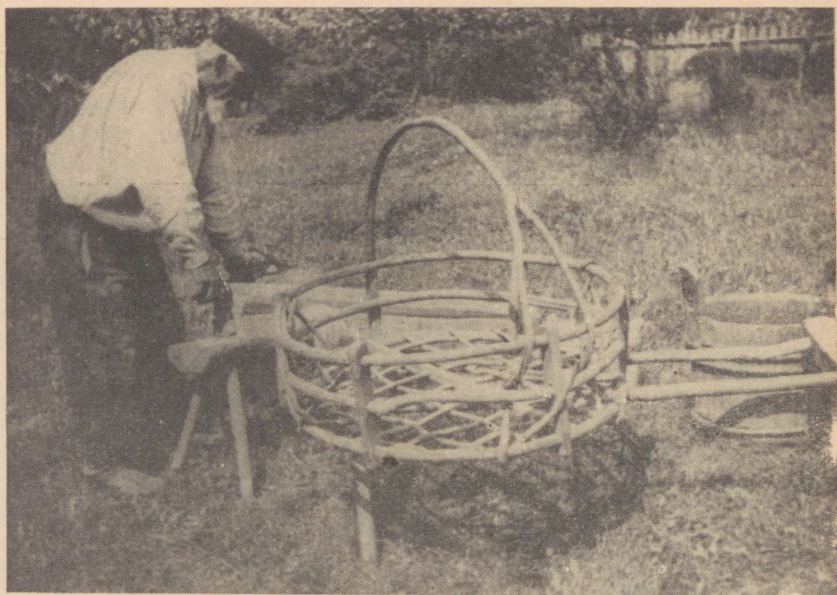

Rahvaste suitsutare Märjamaa rajoonis.

H. Jõgisalu foto

teada saada, kas see põllutööriist on olnud alati sellel kohal ühesugune, missugused muudatused (millal), mis asjus on temas toimunud ja millest olid need põhjustatud. Samuti tuleb kirjeldada kõik künnid, mis selle riistaga toimetati, missugust oskust see nõudis, kes selle riistaga töötas, kuidas seda oskust omandati; missuguste kündide (seemendamise, kesakünni jne.) juures seda asendati (millal) järk-järgult teistliiki tööriistadega ja missuguse maa-harimise juures see veel viimati säilis või säilib. Kui eset ennast ei leidu, püütagu seda kirjeldada samal viisil mälestuste järgi. Samamoodi kirjeldatagu ka iga teist tööriista.

Võtame teise näite materjali kogumisel vanade ehituste ja küla- ning taluplaanide arenemise selgitamiseks. Pärige järele oma koduküla ajalugu, talude arvu ja asetust nii kaugele tagasi kui mäletatakse. Kas talud külas asetsesid ridamisi, kobaras või lai- lippillatult? Kas oli üksikuid selle küla juurde kuuluvaid talusid või väikseid majapidamisi (sauna-, popsikohti), mis teistest seisid eemal või omaette rühmas? Kas mäletatakse, mis ajast ja mis

Raejalad (pesuküna alus), tuulesari, toober ja linalõuguti.

H. Jõgisalu foto

põhjusel see nii oli? Missugused muudatused, millal, mis põhjusel toimusid küla plaanis? Kus asetsesid küla karja- ja heinamaad, kus olid küla ühised kaevud, allikad, vainu-, mängu-, jaanitulede, kiigede ja muude ühiste ettevõtetega seotud kohad? Koguge vana- delt põlistelt kohapealsetelt elanikelt nende teadmisi teatud konk- reetse talu ajaloost, ära märkides ka selle talu suuruse! Ta ehi- tuste arenemisest, taluõue plaanist, selle täienemisest mitmesu- guste uute majandushoonete juurde tulemisega. Millal ja mis põh- jusel need juurde tulid? Kirjeldage elamu ja teiste hoonete kasuta- mist ja elamu sisustust!

Veel ühe näitena esitatagu andmete kogumist rahvapärasest toidust. Kirjeldage konkreetselt teatud pere (näidates ta koosseisu ja majanduslikku alust) kindlaksmääratud ajal olnud igapäevaseid toite, söögikombeid ja -kordi! Kirjeldage jutustaja mõne perekondliku sündmuse puhul või pühade ajal olnud toite! Märkige üles, missugused toidud tänapäevaga võrreldes olid seal peres enne tundmata ja millal neid hakati tegema jne.

Huvikohane peaks aga noortele olema vanad vanaisade ja -emade kooli- ja karjapõlveolud ja sel ajal olnud mitmesugused mängud ja ajaviited.

Linnanoored kogugu andmeid ka perekonna vana elu-olu kohta linnades, mida senini on hoopis vähe tehtud.

Kõik need kogutud andmed saadetagu vastavatesse uurimis- asutustesse, kus neid kasutatakse uurimistööks ja säilitatakse arhiivimaterjalidena. Sarnastel teemadel võiksid noored peale selle veel kirjutada ka omakogutud lühikesi olukirjeldusi oma vastavatesse ajakirjadesse ja -lehtedesse, mis omakorda ergutaks teisi sama tööd tegema.

Vastavalt materjali iseloomust saadetagu teateid kas ENSV TA Ajaloo Instituuti, Tallinn, Estonia puiestee 7; Etnograafia Muuseumi, Tartu, N. Burdenko t. 32 või Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumile, Tartu, Vanemuise t. 42. Samade asutuste poole võivad lähemate juhiste saamiseks pöörduda noored ise või ka õpetajad, kes on huvitatud koolivälisest koduloo- uurimise tööst. Sarnase tööga on häid tulemusi saavutanud näiteks Antsla rajooni Mõniste 7-kl. kool, kes on kogunud kohapealse väikese muuseumikogu oma kodunurga elu-olust. Agaralt teotsevad ka Rapla rajooni Juuru 7-kl. kooli noored õpetajate Kruusimäe ja Lintorpi juhtimisel, kes on näitlikustanud koolis Mahtra sõja kohta käivat arhiivimaterjali ja selle kõrvale koguvad muuseuminurga jaoks toliaegse talurahva tootmise ja muu eluga seotud esemelist materjali ja teevad vanade ehituste plaane.

Koolinoored, õppige kõik tundma seda teed, mille kaudu meie kodud on jõudnud tänapäeva kultuuri ülesehitamiseni!

AJALOOLISTE MATERJALIDE KOGUMISEST JA UURIMISEST.

P. SILLAOTS ja A. KARISTO,

Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloomuuseumi teaduslikud töötajad.

Kodulooringide ja üldse kooliõpilaste poolt teostatava ajalooliste materjalide kogumise eesmärgiks on õpilaste praktiliste kogemuste harjutamine lihtsamaks teaduslikuks tööks. Samaaegselt on see aga ka tähtsaks kasvatuslikuks teguriks, süvendades õpilastes kodukoha ajaloo konkreetse tundmaõppimise teel armastust oma kodumaa vastu. Ja lõpuks on sellealasel tööl suur tähtsus ajalooliste materjalide väljaselgitamiseks, kogumiseks ja säilitamiseks tulevastele põlvetele.

Ajalooliste materjalide kogumistöö organiseerimisel tuleb lähtuda õpilaste vanusest ja ettevalmistusest. Nooremate klasside õpilastele leitagu lihtsamad ülesanded, mis on seotud otseselt esemeliste materjalide kogumisega ja nende lihtsa kirjeldamisega, vanemate klasside õpilastele võib aga anda juba keerulisemaid ülesandeid, mis nõuavad ka ajaloolise kirjanduse tundmaõppimist ning üldistavate järelduste tegemist kohapealse konkreetse materjali alusel.

Ajaloolise materjali kogumistöös tuleb arvestada ka kogutava materjali iseloomu ja omapära. Võivad ju õpilased oma kodukoha ajaloo tundmaõppimisel sattuda väga mitmesugustele materjalidele, millest ühed võivad olla objektid, mis on lahutamatult seotud oma ümbrusega (nn. kinnismuistised), nagu hooned, matmispaigad, teatud ajaloolise sündmuse või rahvakommetega seotud puud jne. Teised võivad olla aga samad esemed, mida õpilastel on võimalik otseselt koguda kaasavõtmise teel (nn. irdmuistised), nagu näiteks maapõuest leitud vanaaegsed mündid, talurahva tööriistad, fotod jm. Siin tulebki õpilastel sooritada kumbagi liigi osas erinevaid ülesandeid. Kui kinnismuististe osas piirdub nende töö esmajoones mälestusmärgi kirjeldamise, plaanistamise, joonistamise või pildistamise, rahva seas selle kohta säilinud pärimuse

väljaselgitamise ja ülesmärkimisega, võimaluse korral ka kirjan-duse põhjal konkreetsema ajaloolise ülevaate koostamisega, siis esemelise materjali osas on õpilaste ülesandeks nende päritolu, kasutamisi viisi ja ajaloo väljaselgitamine ning selle alusel võima-luse korral ühiskondlike suhete ja inimeste elutingimuste näita-mine.

Ülaltoodust selgub, et ajaloolise materjali kogumisel omab määrava tähtsuse vastava objekti võimalikult üksikasjalikuma ajaloolise ülevaate koostamine. Iga kogutud või väljaselgitatud ese või objekt omandab tõelise ajaloolise väärtuse alles siis, kui on teada, mis ajast ta pärineb, kes oli valmistaja, kes, kuidas ja mis otstarbel teda kasutati. Ilma selliste andmeteta on ese ajaloolas-tele surnud materjaliks, pakkudes ainult mõnevõrra huvi mõne kit-sama ala eriteadlasele. Näiteks juhuslikult leitud vanaaegne münt on ainult vastava münditüübi näide. Kuid kui on teada, et see on leitud mõne vana talu endiste hoonete varemeilt, siis võib münt kõnelda juba sellest, et ta peideti sõjahirmul ja et hooned ja selle omanik hukkusid sõjatules, kuna vastasel korral oleks ta mündi üles otsinud. Või võtame näiteks mõne vana taluehituse. Kui selle kohta pole lähemalt midagi teada, siis on see lihtsalt vastava ehi-tustüübi näide. Kui aga selgub, et selles majas pidasid talupojad nõu vastuhakkamise puhul mõisale, siis on sellel hoonel juba suur ajalooline väärtus.

Küsimuste ring, millega koolide ajalooringid võivad tegeleda, on arusaadavalt väga ulatuslik ja selle kohta on asjatu püüda anda kõikehõlmavat juhendit, sest töö käigus kerkib noortel aja-loolastel palju uusi ja huvitavaid probleeme, millede lahendamine oleneb suurelt osalt ka kohalikest tingimustest. Küll võime esitada aga üldse temaatika, millest lähtudes on võimalik sellealast tööd organiseerida. Seejuures oleks iga kooli ajalooringi kaugemaks eesmärgiks koostada oma koduümbruse ajalooline ülevaade. Loo-mulikult pole see ühe-kahe aasta töö, vaid siin jätkub tööd kauaks ajaks paljudele noortele kui ka vanadele koduloolastele, kusjuures materjalide kogumine on selle töö alguseks. Selle ulatusliku üles-ande lahendamisel tuleb arusaadavalt kasutada laialdaselt nõu-kogude eesti ajaloolaste uurimistööde tulemusi ning püüda hõl-mata oma kodukoha ajaloo koostamisel võimalikult kõiki ajaloo-lisi perioode. Seejuures on muidugi vajalik valgustada küsimusi kindlas ajaloolises järgnevuses, alustades kõige varajasemate perioodidega ning lõpetades juba meie lähima minevikuga. Nii peaks käsitlemist leidma (muidugi sel juhul kui selleks on materjali — otseselt vastavast ajastust pärinevaid objekte, vastava perioodi sündmustega seosesolevaid kohti, rahvatraditsioone jne.) talu-

rahva olukord pärisorjuse ajal ja sellest tulenev klassivõitlus (Jüri-
öö ülestõus, talurahvarahutused XVIII ja XIX s.), tähtsamad poliitilised sündmused (näiteks Liivi sõda, Põhjasõda jne.), muudatused majanduselusel (rajooni tööstuse arenemine) jne. Iga vastava perioodi käsitlemisel tuleb kasutada mitmesuguseid ajaloolisi mälestusmärke, mis kõige eredamalt aitavad valgustada antud koha ajalugu, kusjuures peaarõhk langeb rahva elu-olu ja tema võitluse konkreetsele näitamisele.

Millised oleksid siis need ajaloolised mälestusmärgid, mida peaksid uurima ja koguma noored ajaloo huvilised oma kodukoha ajaloo koostamisel? Annaksime alljärgnevalt loetelu tähtsamatest liikidest, kusjuures rõhutame, et paljud neist pole mitte ainult üksiku sündmuse või elunähtuse valgustajaks, vaid oma iseloomult on seotud pikemate ajalooliste perioodidega ja mitmete sündmustega erinevaist ajajärkudest. Samuti peab märkima, et paljude esemete kohta on juhendeid antud arheoloogilise ja etnograafilise materjali kogumise osas, siinjuures ajaloolise materjalina aga on nende ülesanded märgatavalt laiemad, olles otseselt või kaudselt vastava ajastu valgustajaks.

Kaev Varbola linnusel.
Lahti kaevatud 1939. a. 15 m sügavuseni.

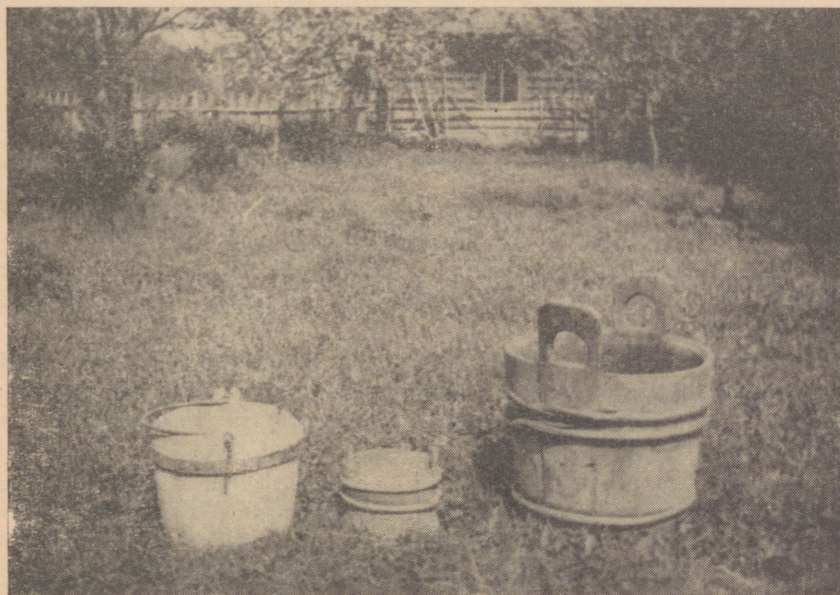
H. Jõgisalu foto

Kinnismuistised.

1. Linnamäed, kalmed, ohvrikivid, ohvriallikad.
2. Feodaalajast pärinevad lossid ja varemed, mõisahooned, kirikud.
3. Ajalooliste sündmuste — lahingute, ülestõusude jne. kohad.
4. Möödunud sajandist ja varasemast ajast pärinevad taluelamud ja kõrvalhooned.
5. Koolimajad, postijaamad, kõrtsid.
6. Vanade töökodade ja vabrikute hooned.

Irdmuistised.

1. Talurahva töö- ja tarberiistad, veo- ja sõiduvahendid, kalastus- ja jahitarbed, mööbel.

Toober, kaevuämber ja pütt.

H. Jõgisalu foto

2. Talurahva riietusesemed, ehted, muusikariistad.
3. Tööliste töövahendid ja nende elu-olu kajastavad esemed.
4. Valitsevate klasside elu-olu kajastavad esemed.

5. Talurahva ja mõisa vahelisi suhteid iseloomustavad esemed — teopulgad, peksupingid, jalapakud jne.
6. Ajaloolisi sündmusi ja suhteid valgustavad dokumendid — talude rendilepingud, vakuraamatud, päriksostmise tõendid jne.
7. Eesti alal käibel olnud mündid ja paberrahad.
8. Relvad.
9. Kapitalismi arenemisega maal levinud esemed — esimesed petrooleumilambid, põllutöomasinad, õmblusmasinad jne.
10. Fotod, mis kajastavad rahva elu-olu, riietust ja kombeid XIX s. teisel poolel ja XX s. algul.

Kodukoha ajaloo koostamisel tõuseb kindlasti vajadus üksikute küsimuste ulatuslikumaks valgustamiseks. Seetõttu on otsustabekohane planeerida juba algul rida teemasid, mis hiljem lülitatakse üldisse ülevaatesse. Nii võib näiteks koostada eriuurimuse kohaliku talurahva olukorrast mõisaorjuses, kohalike talude nimede ja elanike pärisnimede tekkimisest, kohaliku kooli ajaloost jne.

Revolutsiooniline võitlus kapitalismi perioodil.

Väga tähtis on koguda ajaloolist materjali rahvahulkade revolutsioonilise võitluse kohta kapitalismi perioodil.

Siis astus ajaloo areenile uus ühiskondlik klass — proletariaat (töölisklass), kes viis revolutsioonilisse võitlusse enda järel talurahvahulgad.

Töölisklassi eesrindliku väesalga — kommunistliku partei juhtimisel kukutas töörahvas Venemaal kurnajate võimu 1917. a. Suures Sotsialistlikus Oktoobrirevolutsioonis ja lõi maailmas esimese töörahva riigi.

Kogutavad materjalid aitavad noortel tutvuda selle võitlusega, kangelastegude ja ohvritega, mis viisid eesti rahva lõplikule võidule kapitalistide üle 1940. a. suvel.

Need materjalid aitavad paremini mõista meie tänapäeva elu ja seda, mida oleme saavutanud nõukogude võimu ajal ning õpetavad meid veel rohkem armastama oma kaunist nõukogude kodumaad.

Materjali kogumine peaks toimuma järgmiste põhiküsimuste järgi: 1) Eesti majanduslik areng, 2) töötava rahva aineeline olukord, 3) töörahva võitlus kurnajate vastu ja 4) jagunema järgnevate põhietappide alusel:

Kapitalismi areng Eestis XIX s. teisel poolel ja XX s. algul.

1. Kapitalismi areng põllumajanduses ja talurahva olukord. (Kelle käes oli maa, missugused koormused lasusid talupoegadel, talurahva elujärg.)

2. Tööstuse areng. (Missugused ettevõtted tekkisid kohtadel, nende toodang? Töölise olukord, töötingimused jne.)

3. Missugused tööliste võitluse avaldused olid kohapeal (koosolekud, demonstratsioonid, streigid)? Millal? Kus?

1905.—1907. a. revolutsioon.

1. Missugused töörahva väljaastumised toimusid, kus ja kelle juhtimisel? Missugused nõudmised üles seati?

2. Kes töörahva esindajaist arreteeriti või välja saadeti?

3. Kas moodustati kohalikke revolutsioonilisi omavalitsusi?

4. Kes olid aktiivsemad tegelased? Nende eluloolisi andmeid.

1908.—1917. a. periood.

1. Kes kohapeal organiseeris töörahvast uue revolutsiooni ettevalmistamiseks? Kas toimus streike, koosolekuid? Kas levitati lendlehti?

2. Kas 1912.—1914. a. saadi bolševistlikku ajalehte «Kiir»? Kes sai? Kas oli kirjasaatjaid, levitajaid?

3. Kes mobiliseeriti esimesse maailmasõtta (nende kirju rindelt, mobiliseerimiskäske, fotosid jm.)?

4. Kuidas 1917. a. märtsis kukutati tsaarivõimu esindajad? Kes olid kohapealsed tegelased? Kus toimusid koosolekud, demonstratsioonid? Kas on selle aja kohta fotosid, dokumente?

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon.

1. Missugused töörahva organisatsioonid moodustati kohapeal (ametiühingud, punakaart, töörahva komiteed jne).

2. Kuidas toimus nõukogude võimu kehtestamine? Kus asusid kohalikud nõukogude võimu organid? Kes olid aktiivsed tegelased?

3. Kas toimus mõisate ülevõtmine paruneilt? (Ülevõtmise kirjeldus osavõtjate mälestuste alusel, dokumente.)

4. Kas võeti kapitalistidelt üle tööstusettevõtted? Kes olid töölistest vabriku juhtkonnas?

5. Missuguseid samme jõudis kohapeal teha noor nõukogude võim?

Kodusõda (1918—1920).

1. Missugused kohustused pandi eesti rahvale saksa okupatsiooni perioodil (veebr.-november 1918)?
2. Missugust terrorit teostati sel perioodil töörahva vastu?
3. Kes kohalikest elanikest astus Punaarmeesse? Kas oli läheduses lahinguid? Kas on kohapeal kodusõjast osavõtjaid? Kas kehtestati 1918. a. lõpus uuesti nõukogude võim?

Kodanluse diktatuuri periood (1920—1940).

1. Missuguseks kujunes majanduslik olukord kohapeal? Töörahva olukord.
2. Missugused töörahva organisatsioonid loodi? Kes olid aktiivsed tegelased? Nende tegelaste edaspidine saatus?
3. Missuguseid töörahva väljaastumisi toimus? Kus? Millal?

Nõukogude võimu taaskoostamine 1940. a.

1. Kuidas toimus nõukogude võimu taastamine? Kes seda juhtis? Kus asus kohalik nõukogu?
2. Nõukogude võimu esimesi samme (missugused tööstused lasti käiku? Kes töölistest said uuesti tööle? Kes talupoegadest sai maa? Jne.)

Nõukogude rahva Suur Isamaasõda.

1. Kes kohalikest elanikest võitlesid Nõukogude armee ridades? Kas oli partisane? Kas on fakte kohalike elanike vastupanust saksa fašistlikele okupantidele?
2. Missugune oli töörahva elu okupatsiooni režiimi ajal? Kes nõukogude kodanikest hukkus okupantide käe läbi?
3. Kuidas toimus vabanemine saksa okupantidest ja uue elu algus?

Sõjajärgne ülesehitustöö (1944. a. sügisest tänapäevani).

Tehase ajalugu:

1. Tekkimine ja arenemine.
2. Tööliste töötingimused (tööpäeva pikkus, töötasu), elamistingimused, riietus.
3. Mida tõi nõukogude võim uut tehase ja tööliste ellu?
4. Millist toodangut laseb tehas välja (võrrelda varajasemate perioodidega)? Kuhu toodang saadetakse?
5. Kust tehas saab masinaid, tooraineid?
6. Parimad eesrindlased. Mille poolest? Kuidas nad töötavad? Nende eluloolisi andmeid.

7. Ühiskondlike organisatsioonide töö elutarbeliste ja kultuuriliste nõuete rahuldamise organiseerimisel.

8. Kas on tööliste hulgas nõukogude võimu organite saadikuid? Nende tegevus.

Kolhoosi ajalugu:

1. Kolhoosi asutamine ja arengutee. Kui palju on kolhoosnikute majapidamisi, missugused on tootmisharud, arvulisi näitajaid.

2. Kolhoosnikute osavõtt ühismajandi tööst. Nende sissetulekud, ainelise ja kultuurilise taseme tõus.

3. Kuidas rakendatakse kolhoosis partei ja valitsuse otsuseid põllumajanduse tootmise järsu tõusu saavutamiseks? Missugused on läbiviidud abinõude tagajärjed?

4. Kas on linnast tulnud tööle juhtivaid töötajaid, põllumajanduse spetsialiste?

5. Kas on kolhoosi astunud uusi peresid? Kust nad tulid?

Töötajate heaolu ja kultuuri tõus:

1. Kas on asutatud kohapeal uusi koole?

2. Kes kohalikest elanikest õpib, kus? Kui palju on kõrgema haridusega, keskkharidusega inimesi, kes hariduse omandasid nõukogude võimu ajal?

3. Missuguseid ajalehti, ajakirju tellitakse ja loetakse?

4. Kellel on isiklikud raamatukogud, missuguseid raamatuid on neis kogudes? Missuguseid raamatuid loetakse?

5. Kas on olemas kino, teater, kultuurimaja? Milliseid üritusi seal korraldatakse?

6. Kui palju on ehitatud uusi elumaju? Kes on saanud uue korteri? Missugune on korterite sisustus?

7. Mida on tehtud kommunaalmajanduse alal?

8. Missugune on töötajate rietus?

Lõpuks mõni sõna sellest, mida hakata peale kogutud esemelise materjaliga. On vaieldamatu, et väga suurt ajaloolist väärtust omavad esemed oleks otstarbekohane saata vabariiklikele keskmuseumidele. Nii näiteks pole meil seni leitud ühtki talupoegade karistamisel kasutatud jalapakku. Kui kooliõpilastel läheb korda kusagilt kiriku kolikambrist neid leida, (sest jalapakud olid alati kirikute juures), siis peaks need tingimata saatma Ajaloomuseumile Tallinna.

Esemed, millel on aga puhtkohalik tähtsus, on soovitatav koondada kas kooli või kohaliku rahvamaja juurde loodavasse koduloonurka, kus nende abil tehakse ümbruse ajalugu käsitlev väljapanek.

KUIDAS KOGUDA RAHVALUULET.

R. VIIDALEPP,

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi
rahvaluule sektori juhataja.*

Eesti rahval on väga rikkalik rahvaluule, mis on alguse saanud juba kauges minevikus, kuid mida veel nüüdki on rahva hulgas palju liikvel.

Rahvaluule tähendab suuliselt tekkinud ja suuliselt edasikantavat kunstipärast sõnaloomingut, nagu rahvalaule, rahvajutte, mänge, mõistatusi, vanasõnu ja kõnekäände, kirjeldusi ja teateid rahvakommetest.

Et rahvaluulet oleks võimalik tundma õppida, uurida ja kasutada, selleks tulevad rahva hulgas tuntud rahvalaulud, rahvajutud, mõistatused jne. kirja panna, vihikutesse ja raamatutesse kirjutada. Selline kogumistöö on huviäratav ja jõukohane ka noortele.

Rahvaluule kogumine on üheks võimaluseks, kuidas oma kodukohta, selle minevikku ja olevikku paremini tundma õppida. Rahvaluulet kogudes me saame meeldejäävamalt tuttavaks ka kodukoha ajaloo ja loodusega, sest mõned rahvaluuleteosed on kas segunenud ajalooliste mälestustega (rahvajutud) või kajastavad tõeliselt olnud ajaloolisi sündmusi (rahvalaulud, vanasõnad jne.), või nad esitavad mingisuguseid seletusi looduslike maapinnavorvide kohta (jutud mägedest, orgudest, järvedest jne.). Sellised seletused võivad mõnikord sisaldada väärtuslikke andmeid ning oluliselt kaasa aidata meie rahva ajaloo tundmaõppimisele.

Nii oli näiteks Orissaare rajoonis Asva küla juures tuntud «Linnamäe põld», millega oli seoses rahvajutte, kuid mingeid nähtavaid «linnamäe» tunnuseid seal enam olemas ei olnud. Kui aga rahvajuttude kontrollimiseks hakati teostama kaevamisi, selgus, et seal oli tõepoolest umbes kaks tuhat aastat tagasi olnud linnuse-taoline kindlustatud asula. Ja niiviisi avastatigi rahvajuttude alusel kõige vanem eesti linnus. Kaevamisel leitud esemed võimaldasid teha mitmesuguseid huvitavaid järeldusi meie kaugete esivanemate elust ja tööst kaks tuhat aastat tagasi. Sellest näeme,

et rahva mälestusteed ja jutud võivad olla vägagi vanad ja suure väärtusega. Palju vana ja väärtuslikku on säilinud ka vanades rahvalauludes, vanasõnades ja mõistatustes.

Millest ja kellest alata?

Väga soovitav on kõigepealt hakata koguma rahvajutte, mis on seoses oma koduümbruse loodusega (mäed ja orud, jõed ja järved, metsad ja sood, vanad varemed jne.). Sel teemal on võimalik inimesi hõlpsasti jutustama panna. Igaüks teab midagi oma kodukohast ja on kergesti nõus sellest teistelegi jutustama.

Kui on alustatud rahvajuttudega, võib hiljem üle minna teistele ainetele ning küsitleda ja kirja panna rahvalaule, -mänge, -mõistatusi, vanasõnu, kõnekäände, kirjeldusi rahvakommetest.

Esiailgu ei tule rõhku panna korjanduse suurusel, vaid sisukusel. Tingimata pandagu kirja ka kõik lühikesed ja katkendlikud palad (näit. rahvajuttudest). Sageli annab paremaid tulemusi mõne üksiku tuttava jutustaja külastamine ja küsitlemine mitmel korral kui paljude küsitlemine ühekordselt.

Jutustajate valikul tuleb alustada oma kodustest ja sugulasest. Vanaisad ja vanaemad, vanemad onud ja tädid — nende poole tuleb pöörduda tingimata. Vanemate inimeste tähelepanekud ja mälestused ulatuvad ajaliselts kaugemale tagasi ja on rikkalikumad. Võib küsitleda ja kirjutada ka oma isalt või emalt, kui neil on mees rahvasuust (teistelt vanemaelt isikutelt) kuulnud aineid. Kui oma kodustelt ja lähemalt sugulaselt kirjutades on saadud vajalikke kogemusi, siis võib pöörduda ka võõraste poole.

Kodukoha uurimine haarab kõigepealt koguja enda kodukoha lähemat või kaugemat ümbrust. Aga on täiesti võimalik teha kirjapanekuid ka mujalt, näit. matkade puhul. Ka matkad on soovitav siduda rahvaluule kogumisega. Niisugusel juhul tuleb küsitleda enamasti juhuslikke teeäärseid inimesi (näit. karjuseid), isegi vastutulijaid. Siiski on ka matkal soovitav lasta endale juhatada mõnda jutukamat vanainimest, keda siis ka tingimata külastatagu.

Mida ja kuidas küsitleda?

Küsi ge rahvapäraseid jutustusi (muistendeid) mõne konkreetse koha või eseme kohta, mis tähelepanu väärrib. Näiteks: «Kas olete kuulnud mõnda rahvajuttu selle mäe (järve, lossi jne.) kohta? Mida teatakse selle tekkimisest või nimetamisest?»

Rahvalaulik ja jutustaja M. Paemurd Jõelähtmest.

Harilikult tuntakse rahva hulgas palju lühikesi jutte, milles seletatakse teatavate looduskohtade tekkimist, nimesaamist, väliseid iseärasusi ja muud (näiteks, et «Kalevipoja sängi» nimeline mägi olevat Kalevipoja ehitatud ja et ta olevat seal maganud, et tähelepandavalt suur kivi omab erilist nime, olevat kellegi vägilase poolt visatud, et «Kalmemägi» olevat kunagi olnud matusepaigaks jne.).

Meil on tarvis koguda ehtsaid rahvajutte, mida jutustaja ise omakorda on mõnelt teiselt vanainimeselt kuulnud. Mida jutustaja raamatutest ja ajalehtedest on lugenud või raadiost kuulnud, seda pole tarvis kirja panna. See nõue on maksev kõigi kogutavate rahvaluulematerjalide kohta.

Mitmesuguste maakohtade ja paikadega seotud rahvajuttude temaatika on väga laialdane: Meenutame mõningaid tüüpilisemaid aineid.

Mäed ja orud. Milliseid erinimelisi mägesid seal tuntakse? Mida neist jutustatakse? Kas tuntakse linnamägesid, Kalevipoja sänge? Kas tuntakse ka hiie- või ohvrimäge? Kas tuntakse erinimelisi orge, urge, koopaid? Kas tuntakse maa-alused käike ja teid? Pandagu iga nisugune teade või seletus kirja omaette jutuna. Mitmelt isikult kuulnud teateid ei tule ühendada.

Veekogud. Mida teatakse jutustada kohalikest jõgedest, järvedest, allikatest, ojadest, veeneelukohtadest, merelahtedest? Kas on olnud allikaid, mille veele on omistatud ravitoimet (nn. «silmaallikad» jm.)? Mida jutustatakse saartest, neemedest ja laidudest?

Metsad, puud. Kas on ümbruskonnas tähelepandavalt vanu ja suuri või kuidagi ebaharilikult kasvanud puid, millega on seoses rahvajutte? Milliseid nimesid kannavad metsad, puudesalgad ja mõned üksikud eraldiseisvad puud (mis maastikus kuidagi silma torkavad) ning kuidas neid seletatakse?

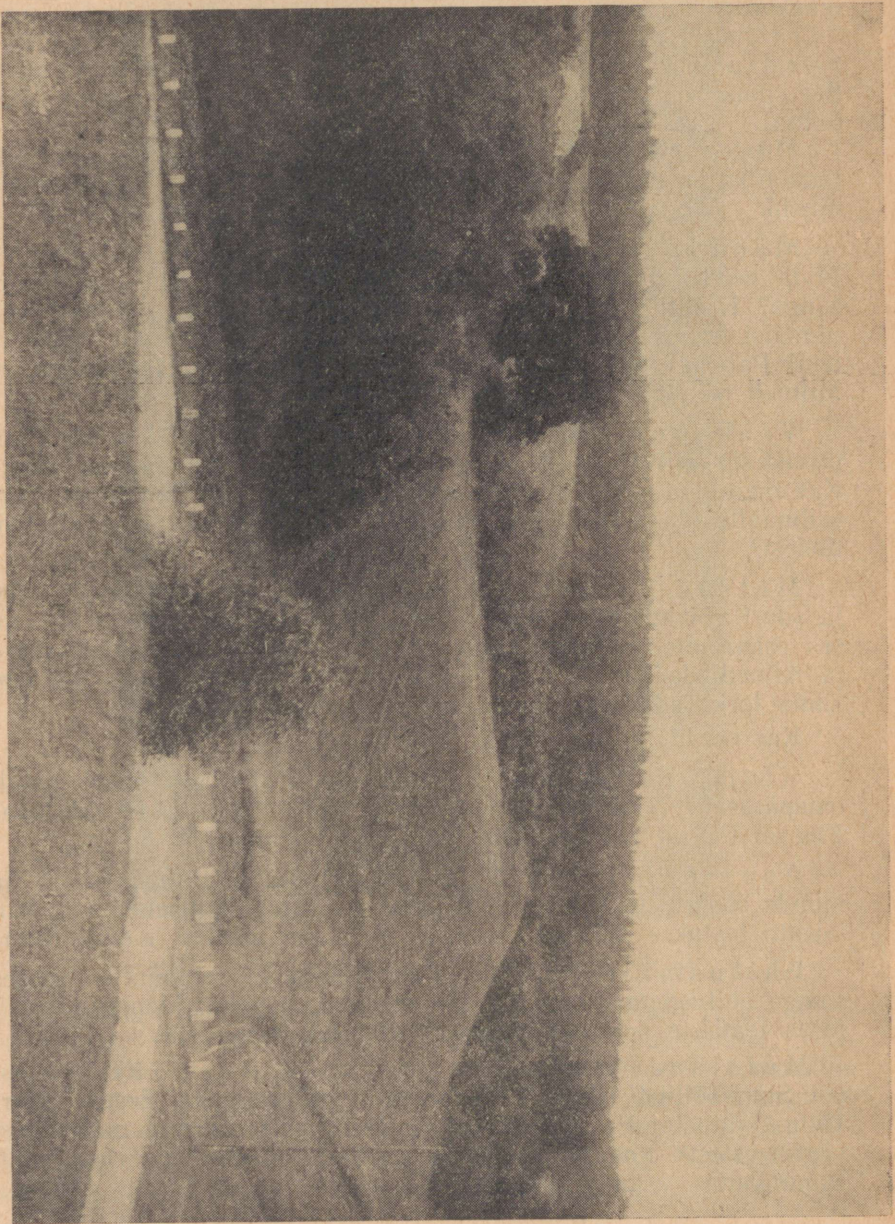
Kas on tuntud «hiiemets», «hiiepuu»?

Kivid. Kas on kohalikus looduses erakordselt suuri, kujult omapäraseid («jälgedega» jm.) või muidu tähelepandavaid kive? Kas on tuntud nn. ohvrikive? Mida neist teatakse?

Asustus-ajalugu. Kas on säilinud mälestusi külade ja muude asulate tekkimise või kadumise kohta? Milliseid vanu asulakohti teatakse säilinud varemete või maast saadud leidude tõttu?

Ehitusmälestused. Kas tuntakse rahvajutte seoses suurte ehitustega (vanad lossid, kirikud, kabelid, kloostrid jm.)? Mida teatakse nende ehitamisest või nimesaamisest?

Muistsed vägilased. Kas tuntakse jutte Kalevipojast või Suur-Tõllust (jutte Kalevipojast tuntakse kogu Eestis, Suur-Tõllust jutustatakse Saaremaal ja Hiiumaal), teistest muistsetest vägimeestest? Kas on kohalikus looduses nende tegevuse jälgi «kännivaod», «säng», «tee», «sild» jne.)?

Kalevipoja säng Alatskiviil.

Kohalikud isikud. Kui teatud maakohas on elanud kirjanikke ja kultuuritegelasi, on soovitav külastada nendega seotud kohti ning küsitleda kohalikele elanikele rendi kohta veel säilinud mälestusteateid. Näit. Kreuzwaldi elukohad Rakvere ümbruses, O. Lutsu sünnikoht ning ta «Kevade» ja «Suve» tegevuspaik Palamusel, Tammsaare «Tõde ja õiguse» tegevuspaik Järva-Madisel, Kitzbergi kodukoht Karksis, M. Veske kodukoht Paistus jne.

Kui on kohapeal veel vanu rahvapillimehi, rahvalaulikuid ja teisi rahvaloomingu kandjaid, siis on soovitav neid külastada.

Kas on säilinud mälestusi endisaegsetest kohalikest jõumeestest, tarkadest, ettekuulutajatest? Kas on mälestusi endisaegsetest kurjadest mõisnikest?

Sõjad. Kas on sealpool vanu sõjamälestustega seotud kohti?

Kas on kohti, millega on seoses Suure Isamaasõja mälestusi (lahingukohti, kangelaste hauakohti, monumente jm.)? Milliseid mälestusi on kohalikel elanikel Suure Isamaasõja sündmustest?

Revolutsioonid. Kas on seelses ümbruskonnas mälestusi rahva ülestõusudest endisel ajal («Mahtra sõda», «Pühajärve sõda» jt.)?

Milliseid mälestusi on jätnud 1905. a. ja 1917. a. revolutsioonilised sündmused?

Võib kirja panna veel mitmesuguseid muidki rahvajutte, ka miinasjutte.

Nagu sellest nähtub, võib juba ainuüksi rahvajutte kogudes saada suure ja sisuka kogu.

Pärast juttude kogumist käsile võtta muud ainealad. On mõeldav läbi viia ka tööjaotus: mõned õpilased koguvad jutte, teised laule ja mänge, kolmandad mõistatusi jne.

Peale juttude on noortele lähedaseks ainealaks veel rahvamängud. On soovitav küsitleda vanemait kohalikele elanikele, millised mängud olid vanasti (millised jooksu- ja viskemängud olid poistel, millised erimängud tütarlastel, mida on mängitud pühade ajal jne.), ja kõik kuulnud kirjeldused kirja panna. Millised on olnud «lugemised» ja «liisutamised» mängu alustades?

Noortele on huvikohane veel mõistatuste kogumine. Neid on hõlbus meelde tuletada mitmesuguseid esemeid ja olendeid meenutades. Mõistatusi on palju mõningate käsitööesemete, üldse koduste töö- ja tarberiiistade kohta, samuti koduloomade kohta. Seepärast ongi soovitav küsitleda mõistatusi vastustest või lahen-

dustest lähtudes. Näiteks: «Milliseid mõistatusi oli kassi, koera, lehma ja hobuse kohta?» «Kas oli mõistatusi voki, ketramise ja sukakudumise kohta?» Jne. Mõistatusele tuleb alati juurde märkida vastus või seletus.

Laulumäng «Rikas ja vaene».

Vanasõnu ja kõnekäände tuleb samuti küsitleda eeskätt vanematelt inimestelt. Keerukamatele vanasõnadele ja kõnekäändudele lisatagu seletused.

Rahvalaulude kogumine on sobivam vanematele õpilastele. Peab oskama vahet teha rahvalaulude ja kirjanduslike laulude vahel. Koguda tuleb ainult rahvalaule.

See nõue on üldse maksev kõigi kogutavate ainete kohta: koguda tuleb ainult ehtsat rahvaloomingut, aga mitte seda, mis on loetud või õpitud raamatuist ja ajalehtedest või kuulnud raadiost.

Rahvaluulekoguja varustus.

Rahvaluulekogujad kandku alati kaasas raamatukujulist märkmikku. Sobiv suurus on 10×17 sm (poole vihikulehe suurune). Võib ka väiksem olla, nii et parajasti tasku mahub. Kõvakaaneline on parem kui pehmeakaaneline. Samuti olgu alati kaasas teritatud pliiatseid või täitesulepea.

Kogujal on soovitatav kaasas kanda ka niisuguseid materjale, mis küsitlemist hõlbustavad (näit. käesolev juhisleht, kogumistööd juhtivalt asutustelt saadud küsitluskava jm.).

Esialgsed kirjapanekud.

Kui rahvaluulekoguja midagi kuuleb, mis väärrib kirjapanekut, siis peab see kirjapanek ka toimuma otsekohe (selleks ongi kogujal kaasas märkmik). Kunagi ei tohi üleskirjutamist jätta hiljemaks, sest nii võiksid kaotsi minna väga olulised üksikasjad.

Rahvaluulekogumisel on üldiseks reegliks kirjutada just nii, nagu jutustatakse või lauldakse, s. o. kohalikus keelemurdes. Igasugused rahvapärased ütlused ja kõnekäänud tulevad kinni püüda elavast rahva kõnest (omavahelistel vestlustel, töökollektiivides, koosolekuil, rongis jne.), otsese küsitlemise teel ongi neid raske saada.

Esialgsed kirjapanekud võivad olla pliiatsikirjas, mis aga lähemal võimalusel tulevad vihikutesse ümber kirjutada.

Kogumise vormistamine.

Juba möödunud sajandil kujunenud tava kohaselt säilitatakse meil rahvaluule käsikirju raamatukujuliste köidetena. Et käsikirju oleks võimalik kõita, tulevad nad kirjutada vihikutesse; kirjutamine üksiklehtedele ei ole soovitatav, sest see raskendab köitmist.

Materjali lõplikuks ümberkirjutamiseks tuleb kasutada harilikke joontega koolivihikuid. Kirjutada tuleb tindiga ja selge käekirjaga. Kirjutada võib lehe mõlemale küljele. Vihiku lehekülje välimine serv tuleb umbes paari sentimeetri ja sisemine umbes ühe sentimeetri ulatuses tühjaks jätta.

Vihikusse kirjutades nummerdatakse kõik palad ning alustatakse iga uus pala (laul, jutt, vanasõna jne.) uuest reast. Vihiku esimene leht jäetakse tühjaks — andmete märkimiseks. Materjali ümberkirjutamisel on soovitatav see liigitada, kirjutades algul

näit. jutud, siis mängud jne. Kui kogutud materjali on vähe, pole liigitamine tarvilik.

Karjapoiss karjapasunaga.

Rahvaluulekogu peab tingimata olema varustatud järgmiste andmetega: kust ja millal materjal on kogutud, kes selle on kogunud ja kellelt see on kuuldud. Ilma niisuguste andmeteta on materjali väärtus üsna väike ja selle kasutamine uurimistööks pole võimalik.

On soovitav märkida kogumisse puutuvad andmed vihiku esimesele lehele järgnevalt (näiteks):

Koguja: Ants Vehik, a. vana.

Elukoht: Jõhvi rajoon, Iisaku külanõukogu, «Kalevipoja» kolhoos, Iisaku küla, Tooma talu.

Jutustajad: Palad nr. 1—10 jutustanud Juuli Vahter, 73 a. vana, elukoht

Vana kohalik elanik.

Palad nr. 11—66 jutustanud Mihkel Altsoo, 56 a. v. Elukoht:

Jne.

Niisuguste andmetega peavad olema varustatud kõik rahvaluulematerjalide kogud.

Selgitavad andmed, mis käivad üksikute palade kohta, märgitagu otsekohe iga pala lõppu (andmed, kust või kellelt jutustaja või laulik oli esitatud pala saanud, kus oli ta näinud või kuulnud selle esitamist, kuivõrd see on rahva hulgas tuntud jne.). Niisugused selgitavad andmed on väga soovitatavad ja tõstavad suuresti materjali väärtust.

Rahvaluule kogumise tähtsusest.

Nagu märgitud, on rahvaluulet küsitledes ja kirja pannes igaühel võimalik oma kodukohta, eriti aga sealse rahva vaimset loomingu lähemalt tundma õppida. Rahvasuust kogutud andmed ja teated on suureks abiks neilegi, kes uurivad kodukoha ajalugu või loodust. Rahvaluule kogumine sobib hästi koolide või rahvamajade juures töötavate kodu uurimise ringide töökavva. Mõnede rahvaluuleliste tekstidega ja vanasõnadega saab igaüks illustreerida oma reisikirjeldusi, korralikult vormistatud rahvaluulevihik on igaühele huvitavaks ainekoguks, mida saab kasutada ka kooliõpingute süvendamiseks.

Kuid rahvaluulet kasutatakse otseselt ka rahva sõnaloomingu uurimiseks. Sellepärast on soovitav neil noortel, kellele niisuguste materjalide kirjapanek pakub erilist huvi (näit. asjahuvilistel kesk-koolide vanemate klasside õpilastel) astuda kaastööliseks sellele asutusele, kes organiseerib kogumistööd meie vabariigis. See on: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakond. Aadress: Tartu, Vanemuise t. 42. Kirjandusmuuseumis säilitatakse kõik vanemad eesti rahvaluulekogud: sinna koondatakse ka tänapäeval kogutavad sellekohased materjalid. Neile, kes elavad Tallinna lähedal, on soovitav

ühendusse astuda Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluule sektoriga. Aadress: Tallinn, Estonia puiestee 7. Neilt asutustelt on võimalik saada täpsemaid juhiseid ja küsitluskavu rahvaluule kogumiseks.

Iga koguja võtku endale juhtmõtteks paar vanasõna, nagu «Mis täna tehtud, see homme hooletu» ja «Hea pealehakkamine on poolt võitu». Siis on kindel, et tublid tagajärjed ei jää tulemata.

Kirjandust.

1. Eesti kirjanduse ajalugu I. Selles teoses antakse ülevaade eesti rahvaluule tähtsamaist liikidest. Teos ilmub trükist käesoleva aasta algul.
2. Kogumistöö juhendaja rahvaluule alal nr. 1. Tartu, 1948.

JÄÄDVUSTAME KODUÜMBRUSE KOHANIMED.

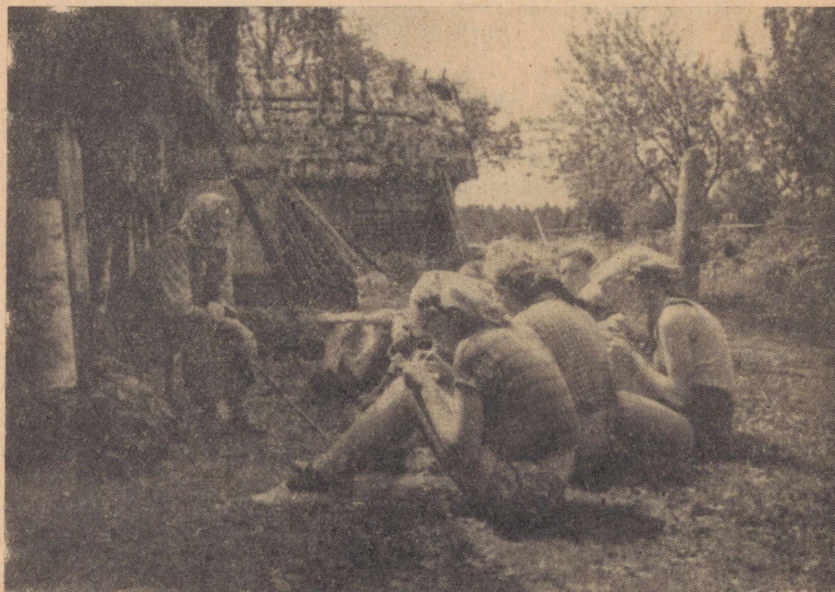
H. VIRES,

*ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi
teaduslik töötaja.*

Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut ning Emakeele Selts on kogunud rikkaliku murdeainestiku, millele on rajatud kogu keeleteaduslik töö meie vabariigis. Sõnastike koostamisel ning eesti kirjakeele täpsustamisel ja täiustamisel vajatakse pidevalt murdekogude abi. Asendamatud on need ka eesti keele ajaloo selgitamisel, millega heidetakse valgust kogu meie rahva ajaloole. Silmapaistev koht muude murdematerjalide hulgas on k o h a n i m e d e l, mis peale keeleteadlaste on väga vajalikud ka ajaloolastele ja mitmete teiste teadusalade esindajatele. Kohanimede kaudu saame ettekujutuse meie kodumaa vanemaist asukaist ning sellest, kuidas siin aegade jooksul inimese kätetöö mõjul on muutunud maastikulised tingimused. Näit. tänapäeval lagedal maal asuv L a a n e küla rajati kindlasti kunagi sügavasse laande, mis ammu on kadunud, nimi aga on säilinud. Kohanimedes on jäädvustatud vanad kalmed ja linnusekohad, samuti mitmesugused ajaloolised sündmused ning paljudega neist on seotud huvitavad muistendid ja pärimused, mis aitavad valgustada kodukoha minevikku. Kohanimedes on mõnikord säilinud vanu käändelõppe ja vorme, mille varal saab selgitada meie keele ajalugu. Näiteks nimes S o o n t a g a n a on soo-sõnas säilinud muistne omastava käände lõpp -n, mis tänapäeva keelest on ammu kadunud. Kohanimedes esineb tihtipeale sõnatüvesid, mida meie praeguses keeles enam ei leidu. Nii peitub kohanime T a r v a s t u taga sõna t a r v a s «metshärg», mis ühtlasi tõendab, et neid loomi meie metsades muiste elas.

Kõik see näitab, et kohanimede tundmaõppimine annab meile palju andmeid kogu meie maa ja rahva, eriti aga oma kodukoha mineviku selgitamiseks.

Kuigi keelearhiivi on laekunud juba ligi 160 000 kohanime, leidub veel siiski mitmeid rajoone, kust kohanimesid on kogutud vähe ning hõredalt. Lisaks vajavad mõned varajasemad kogud täiendamist, sest neis pole antud kõiki vajalikke seletusi kohanime kohta ja seega ei paku nad teadlastele kõike seda, mida nad pakkuma peaksid. Siin ootab meie keelehuvilisi veel lai tööpõld. Ürituse edukaks teostamiseks saaksid teretulnud abi pakkuda ka õpetajad ja koolinoored, pannes kirja koduümbruse kohanimesid ning saates need Emakeele Seltsile. Nii õpiks meie noorsugu paremini tundma oma kodunurka ja osutaks ühtlasi teene nõukogude eesti teadusele.

Märjamaa rajooni Lepiku suitsutare perenaine Mari Kumberg mälestusi jutustamas.

H. Jõgisalu foto

Kohanimesid on tarvis koguda ja kirja panna kindlate reeglite alusel, millest kinnipidamine alles annabki kohanimekogule tõelise teadusliku väärtuse. Allpool esitame kõige olulisemad põhimõtted ja nõuded, mida peame arvestama kohanime kogumisel.

1. Kohanimesid tuleb küsitleda vanemaitl erksailt elanikelt, kes on pidevalt elanud samal murdealal (samal vallas, külas),

tunnevad hästi ümbruskonda ning kõnelevad kohalikku murrakut. Nii ei sobi kohanimesid küsitleda isikult, kes on antud kohta elama asunud kaugemalt, mõnelt teiselt murdealalt. Kui vanemaid inimesi ei leidu, siis tuleb paratamatult leppida keskealiste (40—50-aastaste) murdekõnelejate andmetega. Sel juhul tuleb aga kogutud ainekogu kontrollida mitme keelejuhi (murdekõneleja) juures.

2. Kohanimesid tuleb koguda võimalikult põhjalikult. See tähendab seda, et kogumisel tuleb teatavalt maa-alalt püüda kirja panna kõik, ka kõige väiksemate kohtade näiliselt tühised nimed. Oluline on materjali tihedus, mitte aga läbikorjatud maa-ala ulatus. Selle asemel, et koguda näit. viiest külast ainult kõige tuntu- maid nimesid, näit. talude, jõgede jne. nimesid, kogutagu parem kasvõi ühestainsast külast põhjalikult. On soovitatav küsitleda koha- nimesid igast külast vähemalt kahest-kolmest perest.

Põhjalikult tuleb jälgida valdade, külade, endiste mõisate, talude, jõgede, järvede, saarte, laidude, neemede, lahtede, mada- likkude, hauakohtade, soode, rabade, hiite, kalmude, kalmistute, ohvrikohtade ja -kivide, muistsete sõjateede jne. nimesid. Märkida aga ka saunade, heinamaade, metsade, metsakohtade, karjamaade, põldude, kivide, allikate, ojade, teede, merekäärude, karide, kalas- tuskohtade, lohkude, orgude, õudsete kohtade jne. nimetused.

Linnades, alevites, töölisasulates ja suuremates küldes üles märkida ka asulaosade nimetused, näit. Räpinas J a a m a k ü l a, V a b r i k u k ü l a ja A l a m õ i s a. Loomulikult tuleb ka iga osa nimetuse kohta täita omaette sedel.

3. On tarvilik ka silmas pidada, kuidas kutsutakse vastava maa-ala elanikke, ning mitte jätta kirja panemata üksikute talude ja asulate pilkenimed. Kui võimalik, märgitagu ka seda, mis põh- jutas ühe või teise pilkenime. Seesuguseid nimetusi kohtame rah- vasuus sageli. Näit. v o l b a k a d «Volveti elanikud», k o s s j a l g «Torist pärit inimese pilkenimi Martnas», k a r p j a l g «Mustjala naiste pilkenimi» jne.

4. Iga koha nimi märgitakse eraldi sedelile. Sedelitel tuleb täita ainult üks külg. Kasutada võib ainult k i n d l a k s m ä ä r a - t u d s u u r u s e g a s e d e l e i d, mille saamiseks pöördutagu Ema- keele Seltsi poole. Et sedel oleks igati korralik ja loetav, kasu- tame selle täitmisel joonpaberit. Ka selle saadab välja Emakeele Selts.

5. Sedelid tuleb täita kindla kava kohaselt, nii nagu näidatud näitesedelitel kirjutise lõpus. Sedeli vasakusse ülanurka märgi- takse kohanime kirjakeelne (ametlik) kuju, näit. N e a n u r m e,

Saadjärve. Kui kirjakeelse kuju andmine tekitab raskusi, siis võib selle jätta kirjutamata ning rida allpool sedeli keskel anda tema rahvakeelne, murdeline kuju, näit. Nearme, Saadri. Siinjuures peetagu silmas, et kohanimed kalduvad häälduses tihti lühenema ning kuluma. Tuleb hoolega kuulata ning jälgida hääldust, sest ainult täpne häälduspärane kirjapanek rahuldab teadusliku töö nõudeid.

Kui koha ametlik nimetus erineb kohalikust rahvakeelsest nimetusest, siis tuleb sedelil ka seda näidata.

6. Edasi tuleb küsida ja sedelile märkida ka mõningaid nime käändevorme (kohakäänded), näit. kas läks Parila, Parilasse või Parilale, tuli Peetrilt või Peetrist jne. On soovitatav üles märkida mõned laused, kus niisugused vormid esinevad.

7. Käändevormide järel antakse seletused, püüdes lühidalt ära määrata, missuguse kohaga on tegemist ja kus see asub. Asukoha määramisel on soovitatav näidata vastava koha kaugus mõnest muust püsiva iseloomuga kohast, mis võimaldab teda leida ka aastakümnete pärast. Niisugusteks tugikohtadeks, mille najal saab määrata teiste kohtade asukohti, sobivad suuremad asulad, raudteed, tähtsamad maanteed, jõed, järved, merelahed jne. Näit. nime Kitsesaare mets asukoht on määratud järgmiselt: «Värsk alevist 1 km ida suunas».

8. Kohanime seletusele ning nime asupaiga määramisele järgnevad igasugused teatmed ja pärimused, mis aitavad nime päritolu selgitada. Väga paljud külad, talud jt. kohad on saanud oma nime ümbritsevate maastikuliste tingimuste järgi. Näiteks Jõgisoo küla, Ala-Palu talu, Metstaguse küla, Saviorg, Laane talu jne. Sagedasti kajastub kohanimedes ka koha taimestik, samuti ka antud kohas asunud sagedasemad loomad jne., näit. Tammemägi, Lepporg, Põdralaane, Kogrejärv. Kohanimede puhul, millede algupära selgitamiseks võiksid vajalikud olla maastikulised andmed, märkida teated ka maastiku iseloomu kohta. Eriti talunimedes, aga ka teistes kohanimedes esinevad tihti isikunimed, samuti elukutsete nimetused, mis meenutavad talu kunagist omanikku, kohaga mingil moel seotud isikut jms., nagu Vidriku küla, Sepa talu, Kaieso. Tuleb üles märkida kõik jutustused kohanimede tekkimisest ja nende rahvapärased selgitused. Mõnikord on meil siin tegemist üsna ulatuslikkudegi rahvajuttudega. See minevikuline rahvapärismus pakub eriti huvi rahvaluuleteadlastele, on aga oluline ka keeleteadlastele, sest nii mõnigi kord leidub rahvapärases seletu-

ses tõetera, mis aitab valgustada kohanime algupära. Seesugune pikk seletus ei mahu muidugi ühele sedelile, vaid siin täidame mitu sedelit ja nummerdame need. Number märgitakse sedeli paremasse ülanurka.

9. Tuleb ka jälgida, kas kõnealusel kohal muiste oli sama nimi, mis praegu. Kui koht on saanud uue nime, siis mis ajast saadik mäletatakse selle tarvitamise algust ja miks see on kasutusele tulnud. Kõik vastavad andmed märgitakse sedelile. Uutel kohanimedel tehtagu alla sedeli vasakusse nurka märkus u u.s. Kui mingi kohanimi on tarvituselt kadunud, märgitagu seegi oma ette sedelile ning lisatagu ühtlasi andmed selle kohta, millal vanemate inimeste mälestuse järgi nime viimati on kasutatud.

Kui kõik paikkonna kohanimed on sedelitele kantud, järjestatakse need tähestikuliselt. Kogu ette listakse sedeleil lühilandmeid keelejuhtide kohta, kellelt kohanimed on saadud: keelejuhi nimi, eesnimi, sünniaeg ja koht, kus pikemat aega elanud, haridus ja elukutse. Eri sedelile märgitagu andmed kogumise aja, piirkonna ja koguja kohta. Kohanimesedelid esitatakse aadressil: Tallinn, Estonia puiestee 7, Emakeele Selts. Emakeele Seltsis vaadatakse need läbi ning paigutatakse arhiivi väärtusliku materjalina eesti keele ja ajaloo uurimisele.

Paremate kohanimetekogude eest annab selts kogujatele aukirju ning premeerib kirjandusega.

Kooliõpilaste seas on Emakeele Selts seni leidnud üsna mitmeid häid kaastöölisi, kes oma kodukoha keelemurdest on kogunud mitmesugust ainekku. Selts loodab, et eeloleval suvel võtavad õpilased õpetajate kaasabil hulgaliselt osa kohanimede kogumise huvipakkuvast tööst, mis laiendab kogujate endi silmaringi ning annab ühtlasi väärtuslikku materjali meie teadusele.

Näiteid kohanimedele taitmisest:

Assikvere küla

Assikvere

Assikveren, Assikverre, Assikveress

'küla endise Alliku valla põhjaosas'

Assikvere küla oli suur küla, pobolid oli palju. peris küla põhi oli siäl kosa minu isä maja one, madi talu.

Kodavere, Assikvere k.

Kiigemäe talu

Kiigemää

Kiigemääle, Kiigemääl, Kiigemäält

'talu Parksi külas'

ennemane oli sial kiik ja sial on paergagi kiik.

Loksa raj.

vana

Kõnnu v., Pakri k.

Rista mäed

Rista määd

Rista määle, määl

'mäed Ohtja külast 2 km ida pool'

Nime sellest saanud, et on talvetee ristumiskohal. Mägede lõunapoolne osa kannab Koor-kõrve mägede, keskmine osa Ratasmägede nime.

Kingissepa raj., Mustjala

Lautri auk

Lautri auk

Lautri aukku, Lautri aukus, Lautri august

'laheke Kugalepa külas'

Maasse ulatuv väike laheke. Lauter ehk sadam on kohane paik, kuhu harilikult kalapaadid üles tõmmatakse.

Kingissepa raj.,

Mustjala, Kugalepa k.

SISUKORD:

	lk.
1. Sissejuhatus	3
2. Geograafiaalased kodu-uurimise tööd	5
3. Reljeefi tundmaõppimine	12
4. Geoloogilistest vaatlustest	23
5. Taimestiku uurimine	27
6. Loomastiku tundmaõppimine	34
7. Kodu-uuri ja ülesandeid looduskaitse alal	38
8. Meie rahva minevikust	40
9. Ajalooliste materjalide kogumisest ja uurimisest	46
10. Kuidas koguda rahvaluulet	54
11. Jäädvustame koduümbruse kohanimed	65

A-74356

TASUTA